

Araştırma/Research

DOI: 10.7822/omuefd.798849

OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi

OMU Journal of Education Faculty

2021, 40(1), 164-190

Tarz-ı Nevîn Kıraat Ders Kitabının Değerler Açısından İncelenmesi

Nazike Karagözoğlu ¹

Makalenin Geliş Tarihi: 23.09.2020

Yayına Kabul Tarihi: 13.06.2021

Online Yayınlanma Tarihi: 30.06.2021

Değerler sosyal yaşamda bireylerin birlikte uyum içinde hareket etmelerini sağlayan, karar süreçlerinde bireye yol gösteren düşünce ve inançlardır. Değerlerin nesilden nesile aktararak devamlılığının sağlanması, tarih boyunca eğitimin temel hedefi olmuştur. Topluların her birinin tarihi, kültürü, inançları doğrultusunda oluşturmuş olduğu kendine özgü değerler sistemi vardır. Çocuklara kazandırılmak istenen değerler zamana veya toplumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Kitaplar, yazıldığı dönemin özelliklerini, yaşanan önemli toplumsal olgu ve olaylara ait bilgileri yeni kuşaklara aktaran yazılı kaynaklardır. Tarihsel süreçte öğrencilere kazandırılması hedeflenen davranışların, bilgi, beceri ve değerlerin neler olduğu ve kazandırılması sürecinde yapılan uygulamalar, dönemin ders kitaplarının içeriği incelenerek ortaya koyulabilir. Türk toplumlarında eğitime dair yapılmış uygulamaların, kullanılmış materyallerin değerlendirilmesi atılacak yeni adımların temelini teşkil edecektir. Eğitim-öğretimde temel kaynak olarak kullanılan ders kitaplarının içeriklerinin incelendiği çalışmalar, kitapların daha nitelikli bir şekilde hazırlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, Fâik Reşad tarafından R.1330 / M.1914 yılında hazırlanmış ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde iptidai, rüştiye ve idadî okullarında ders kitabı olarak kullanılmış olan "Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı kitabın 2018 öğretim programlarında yer alan kök değerler ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Verilerin toplanmasında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre "Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabında en fazla çalışkanlık, bilimsellik, vatanseverlik, doğruluk, sevgi ve hoşgörü değeri ile ilgili ifadelerin yer aldığı belirlenmiştir. Eserde en az rastlanan değerlerin ise sabır, sorumluluk, eşitlik, barış ve özgürlük değerleri olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Değer, Ders kitabı, Tarz-ı Nevîn Kıraat, Değerler eğitimi

GİRİŞ

Bireylere verilen eğitim toplumun kaderini belirleyen temel unsurlardandır. Bir devleti ayakta tutan, toplumu oluşturan bireylerin sahip oldukları özelliklerdir. Bir ülke; vatandaşlarının vatanseverliği kadar güvenli, çalışkanlığı kadar ileri, doğruluk ve dürüstlüğü kadar huzurlu bir yer olabilecektir. Yetiştirdiğimiz insan tipi, içinde yaşadığımız toplumun da yapısını belirler. Eğer ben merkezli, saldırgan, rekabetçi ve açgözlü bireyler yetiştirirsek, şiddet içermeyen, barışçıl, işbirliğine dayalı ve uyumlu bir topluma sahip olamayız (Gulati ve Pant, 2006: 32). Akyol (2017: 377), bir toplumun ilerlemesinin, milli ve kültürel değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesine bağlı olduğu, değerlerin önemini kaybettiği toplumlarda pek çok sorunun ortaya çıktığı görüşündedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, nkulantas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7410-3286

Karagözoğlu, N. (2021). Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabının değerler açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(1), 164-190. DOI: 10.7822/omuefd.798849

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2021, 40(1), 164-190.

Günümüzde şikâyet edilen sevgisizlik, saygısızlık, güvensizlik, acımasızlık, vicdansızlık neticesinde ortaya çıkan savaşların, insanlık dışı yaklaşım ve uygulamaların temelinde değerlerin ihmali ve yanlış eğitim anlayışının yattığını ileri süren Ergen (2017: 173) eğitime dair yapılan tanımları, değerleri içermesi bakımından yetersiz bularak farklı bir tanım ortaya koymuştur: “Eğitim; değerler ve değerli olana dair üst düzey farkındalık ve duyarlılık geliştirme; insanın diğer tüm varlıkla ilişkisini belirleyen ve temelini oluşturan sevgi, saygı ve güveni yaşamının anlamı haline getirme; dolayısıyla adaleti, iyilikseverliği, anlayışlılığı özümsetme; arzu, ihtiyaç ve seçimlerini bu ilke ve değerler ışığında muhakeme edebilme ve nihayetinde tüm ilişkilerini nezaket, zarafet, anlayış ve estetik ile yapılandırabilme yeterliği, yetkinliği ve kapasitesi kazanmaya rehberlik etme faaliyetidir”. 2018 yılında yenilenen öğretim programlarında, eğitim sisteminin sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı olarak görülmemesi gerektiği belirtilerek temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmenin eğitim sisteminin aslı görevi olduğu (MEB, 2018: 4) vurgulanmıştır.

Alan yazın incelendiğinde değer kavramına ilişkin farklı tanımlamalara rastlanmaktadır. Schwarz’a (1994: 20) göre değerler kişilerin, davranışların, olayların seçimine ve değerlendirilmesine rehberlik eden, belirli durumlara göre önem sırası değişen, arzu edilen son durum-amaç veya davranışla ilgili inançlardır. Değerler aslında yaşamlarımızda bizim için neyin önemli olduğudur (Örneğin; güvenlik, bağımsızlık, bilgelik, başarı, nezaket, zevk). Chaitanya’ya (2017: 6) göre değerler, genellikle davranışlara rehberlik eden ve bireyin neyi isteyip neyi istemediğine karar vermesini sağlayan ilke ve inançlar, günlük yaşantımızdaki davranış ve eylemlerimizi yönlendiren kılavuzlardır. İnsanların eylemleri genellikle bize neye değer verdikleri hakkında ipuçları verir. Değerler, seçtiğimiz ve konuştuğumuz kelimeleri, ne giydiğimizi, etkileşime girme şeklimizi, algılarımızı, olay ve olguları yorumlama şeklimizi belirler. Değerler karar, tercih, eylem ve davranışlarda karar verme gerekçeleridir (Gulati ve Pant, 2006: 32). Değerler, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır (MEB, 2018:6). Yapılan tanımlar incelendiğinde değerlerin genel olarak “kılavuz/rehber, pusula, düşünce sistemi, inanç, ahlâk, tercih, arzu edilen” gibi kavramlar ile ifade edildiği görülmektedir.

2018’de yenilenen öğretim programlarında “Adalet, dostluk, dürüstlük, özenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” kök değerler olarak belirlenmiştir (MEB, 2018: 4). Toplumların her birinin tarihi, kültürü, inançları doğrultusunda oluşturmuş olduğu kendine özgü değerler sistemi vardır. Devleti oluşturan ve devamlılığını sağlayan temel unsurlar toprak, millet ve egemenliktir. Bu temel unsurlarının yanı sıra tamamlayıcı unsurlar da bulunmaktadır ki bunlar da ortak dil, milli tarih, milli kültür ve gelenekler kapsamında ele alınabilecek olan değerlerdir. Değerlerin toplumsal yaşamdaki önemi genel kabul görürken önem verilen değerler zamana ve toplumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu kapsamda değerlere yönelik çeşitli kuramlar ortaya konmuş ve farklı sınıflandırmalar yapılmıştır.

1970’li yıllarda değer araştırmalarına yol gösteren temel kuramlardan biri Rokeach (1973) tarafından geliştirilmiştir. Rokeach değerleri araç değerler ve amaç değerler olarak sınıflandırmıştır. Araç değerler, tercih edilebilir olan davranış kalıplarını tanımlayan inançlar olarak ahlâk ve yetkinlik yargıları ile ilişkilendirilmiştir. Amaç değerler ise tercih edilebilir hedeflere yönelik inançlardır (Akt.: Demirutku, 2019: 58-63). 1992 yılında ortaya konan diğer bir değer kuramı ise Schwartz Değer Kuramıdır. Schwartz’ın değer sınıflamasında on tip değer ve bu değerlerin alt değerleri yer almıştır. Bu değerler güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, gelenek, uyum/uyma ve güvenlidir (Schwarz,1996: 3).

Eğitim ve değerler arasında ontolojik bir bağ vardır. Değerler olmaksızın eğitim mümkün olmaz, eğitim olmaksızın ise değerlere ve değerli olana dair farkındalığın ve duyarlılığın oluşup gelişmesi mümkün değildir (Ergen, 2017: 176). Değerler eğitimi, benimsenen davranışların “iyi” denilen hâl ve gidişin yeni kuşaklara aktarılması (Erkılıç, 2019: 3), tüm öğrencilere belirli değerlerle ilgili; bilgi, beceri, tutumları

kazandırma ve bu değerleri davranışa dönüştürmek için sürekli gelişim fırsatı sağlama sürecidir (Ulusoy, 2019: 92). Kişinin benimsediği değerler; kendisi ile toplum, çevre ve yaşam arasındaki bağı güçlendirerek bireylerin kültürlerine, gelenek ve göreneklerine karşı hissettiği aidiyet duygusunu artırır (Bozkurt, 2019: 5). Tezcan'a (2018: 21) göre değerler eğitiminin amacı, öncelikli olarak kişinin iyi ve mutlu olması, sonra da bu iyilik ve mutluluğun tüm topluma yayılmasıdır. Değerler eğitimi, öğrencilere eğitimsel ve kültürel değerleri aşilar ve bireyin entelektüel, fiziksel, manevi ve etik gelişimi gibi çok yönlü gelişimini sağlamayı amaçlar. Bu eğitimin genel amacı, günümüzde pek çok insanın yüz yüze olduğu sorunların çoğuna bir cevap olan, genç neslin karakterini güçlendirmektir (Chatanya, 2017: 7).

“Değer eğitimi gerçekleştirilmeli ama nasıl?” sorusu çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda değerler eğitimi yaklaşımları genel olarak iki grupta değerlendirilmektedir: Değer aktarma yaklaşımları ve değer geliştirme yaklaşımları. Değer aktarma yaklaşımları, insanın kendi doğrularını bulmasından ziyade, var olan, toplumun kabul ettiği milli-manevi değerleri benimsemesidir (Tekke, 2019: 86). Değerlerin doğrudan gelecek nesle anlatılmasını, aktarılmasını içeren bu yaklaşımın temelinde, çocukların bazı değerleri bilemeyeceği, kendi başına öğrenemeyeceği bu nedenle büyükler tarafından onlara değerlerin doğrudan öğretilmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Kurtdele Fidan, 2019: 89). Bu yaklaşımın öğretilmesinde öğüt ve nasihatler, ödül-ceza, model olma, hikâyeler kullanılmaktadır. Değer geliştirme yaklaşımlarında ise kişinin bireyselliği ve deneyimlerinden yola çıkarak kendini tanıması ve değerler sistemini oluşturması hedeflenmektedir. Bu yaklaşımlarda bireysel tecrübeler ile evrensel değerlerin bütünleşmesi söz konusudur (Tekke, 2019: 86).

Değerlerin öğretiminde uygulanan yaklaşım ve yöntemlerin yanı sıra kullanılan öğretim materyalleri de önemli bir yere sahiptir. Değerlerin öğretiminde kitaplar temel öğretim materyalleridir. Ders kitaplarında yer alan metinler, şiirler, hikâyeler, öyküler içerisinde değerleri barındırır. Öğretmen bu metinleri çeşitli öğretim yöntemleri doğrultusunda kullanarak öğrencilerin değerleri öğrenmelerine çalışır.

Devletin resmi ideolojisinin birebir yansımasının olduğu okul kitapları, süregelen devlet geleneği içinde yarınımız için geçmişten gelen birer ışık gibidirler (Cömert, 2014: 64). Karasar'a (2012: 183) göre bilgide birikim ve süreklilik geçmişin aynası olan belgelerle sağlanır. Ders kitapları basıldığı dönemin özelliklerini yansıtması bakımından tarihsel belge ve kanıt niteliğindedirler. Yılar ve Çam'a (2021) göre ders kitapları bir toplumun resmi öyküsünü anlatan temel kaynaklardan biridir ve ders kitapları bir toplumun kim olduğunu, bir toplumu kimlerin oluşturduğunu, bir toplumun nasıl bir tarihe sahip olduğunu, bir toplumun mevcut durumunu ve nihayetinde bir toplumun gelecek vizyonunu yansıtan materyallerdir. Alan yazın incelendiğinde, Türk eğitim tarihi içerisinde kullanılan ders kitaplarının incelendiği bazı çalışmaların yapıldığı (Doğan, 1993; Üstel, 2004; Tetik, 2009; Duman ve Tuna 2012; Yinilmez Akagündüz, 2017; Alabaş, 2018; Tunç Yaşar, 2018; Çam, Yılar ve Ünal, 2020; Yılar ve Çam, 2021) görülmüştür. Çalışmaların her birinde eğitimin çeşitli kademelerinde ders kitabı olarak kullanılan farklı eserler incelenmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kıraat dersinde kullanılan bir ders kitabının değerler açısından incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada 1330 yılında Fâik Reşad tarafından iptidai, rüştiye ve idadilerde okutulmak üzere hazırlanmış olan “Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı incelenmiştir. Bu eserin incelenmeye değer bulunmasının üç sebebi vardır. Birincisi, kitabın iç karışıklıklar, dış baskılar, azınlıklar, yönetim sorunları, yenilik talep ve teşebbüsleri ile bir devletin hayatta kalma mücadelesinin en açık şekilde gözlemlenebildiği II. Meşrutiyet Dönemi'nde hazırlanmış ve kullanılmış olmasıdır. İkincisi ilkökul, ortaokul, lise olmak üzere üç öğretim kademesinde kullanılan bir ders kitabı olması, üçüncüsü de okuma metinlerinin içeriğinde toplumsal kurallara, ahlâki davranışlara ve değerlere yer verilmiş olmasıdır. Yazıbaşı'nın (2018: 351) ifade ettiği gibi eğitim, devletlerin sıkıntıya düştükleri dönemlerde

kurtuluş olarak gördükleri bir olgu olmuştur. Özellikle bunalımlı dönemlerde eğitimin merkezinde değerler eğitimi yer almıştır. Bugün yaşanan toplumsal sorunların doğru bir şekilde anlamlandırılabilmesi ve etkili çözümler üretilebilmesi için geçmişte yapılan doğruların, eksiklerin veya yanlışlıkların incelenmesi önem arz etmektedir.

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” kitabı, Osmanlı Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne aktarılarak kitabın içeriğinin, 2018 öğretim programlarında yer alan kök değerler ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan diğer değerler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Günümüzde iyi insan, iyi vatandaş yetiştirme amacını üstlenen derslerden birisi sosyal bilgiler dersidir. Sosyal bilgiler dersi özel amaçlarında yer alan “*Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri; millî, manevî değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri amaçlanmaktadır.*” (MEB, 2018: 8) ifadeleri sosyal bilgiler dersinin değerler eğitimindeki önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle araştırmada incelenen “Tarz-ı Nevîn Kıraat” kitabının, 2018 öğretim programlarında vurgulanan on kök değerini yanı sıra Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer verilen diğer değerler açısından incelenmesi uygun görülmüştür.

Bu araştırma Türk tarihinde değer eğitiminin yakın zamanda ortaya çıkan bir eğilim olmadığını, devletin ez zor zamanlarında bile genç kuşaklara toplumsal değerleri kazandırmayı hedeflediğini ve ıslahat hareketlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir dönemde daha çok hangi değerlerin vatandaşa kazandırılmaya çalışıldığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Araştırma sonuçlarının, ders kitabı incelemeleri, Türk eğitim tarihi ve değerler eğitimi ile ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

“Tarz-ı Nevîn Kıraat (TNK)” kitabında yer alan değerlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırma nitel bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. Nitel araştırma, Yıldırım ve Şimşek (2018: 41) tarafından “*Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*” olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, nasıl ve niçin sorularını temel alan, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinliğine incelemesine olanak veren araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 289). Araştırmanın veri toplama aşamasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 189).

Verilerin Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağını, Fâik Reşad tarafından beş kısım halinde hazırlanmış olan “Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı eserin II. Kısım nüshası oluşturmuştur. Eser, R.1330 / M.1914 yılında, Tefeyyüz Kitâbhânesi, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası tarafından İstanbul’da basılmış 160 sayfadan oluşan bir kitaptır.

Resim 1: Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabı iç kapak

II. Meşrutiyet Dönemi'nde iptidai, rüştiye ve idadi okullarında Kıraat ders kitabı olarak kullanılmış olan "Tarz-ı Nevîn Kıraat", farklı konularda hazırlanmış metinlerden oluşturulmuştur. Eserde yer alan metin başlıkları Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1.

Tarz-ı Nevîn Kıraat kitabında yer alan metin başlıkları

Mündericat	İttihat Kuvvettir	Akşam
Sa'y, Atalet	Balonla Karınca	Deve Kuşu
Okumak, Yazmak	Kulak Asma İşine Bak	Zeki Hayvanat
Hürriyet, Adalet, Müsavat	Mektup Nasıl Yazılır?	Bir Hırsızın Tövbekârlığı
Vatan, Millet, Devlet	Sanat	Dişlerin Muhafazası
Osman Hân-ı Evvel	Ticaret	Akide Şekeriyle Boyalı Şekerdeki Muzır
Bursa	Feyz-i Ticaret	Eğlence ve Oyun
Hüdavendigâr Gazi	Kesb	İstanbul'dan İzmit'e
Edirne	Güzel Sözler	Kaplumbağa
Mithat Efendi	Kuşlardaki Sanat	Yemek, İçmek
İlmin Meziyeti	Kırlangıç	Uyku, Uyanıklık
Şemseddin Sami Bey	Leylek	Kedilerde Fıkr-i Tababet
Güzel Sözler	Tuhaf Hesap	Terakki
Ahlâki Manzum Sözler	Selamet-i Hıfz Lisandadır	Hikaye Oyunu
İbn Kemal	Nemim, Gammaz	Coğrafya Üzerine Muhavere
Ebüsuûd	Tütün	Pusula Oyunu
Kitap Ne Demektir?	Âdâb-ı Sohbet	

Kitapta her biri farklı uzunluk ve içeriğe sahip olan 50 adet metin yer almıştır. Kitapta, metinler aracılığıyla çocuklara verilen nasihatlerin amacı şu şekilde açıklanmıştır:

"Terakkimiz (gelişme, ilerleme) hakkında size şu haberleri vermekten maksadımız bu mühim meseleyi sizin gözünüzün önünde açarak akıllı bir âdem gibi terakkiye sevk etmektir. Bu halde sizin için dahi vazife kalmı

ise de Osmanlı Devleti'nin iptidai (ilk) şevketini buldurmak için ne kadar terakki etmesi lazım geleceğini nazar-ı dikkate alarak ona göre çalışıp çabalamaktır; zira devletimizin tarif ettiğimiz asıl haline dönmesi sizin gayretiniz ile olacaktır. Siz ne kadar çalışır ve maarifi ne kadar ileriye götürebilir iseniz devletimiz o nispette terakki edecektir. Gerek heyet-i devlet gerek efrâd-ı millet sizden pek büyük terakki ümit ediyor ve şevket-i Osmanîyye'nin istenilen dereceye varabilmesi dahi sizin gayret ve himmetinize kalıyor. Öyle ise siz de sizden beklenen şeyleri şimdiden meydana getirmeye el birliğiyle çalışmalısınız. Ne kadar mesut çocuklarsınız ki koca bir Osmanlı milleti sizden bu kadar büyük faydalar intizarındadır" (TNK, 1330: 141-142).

Eserin yazarı olan Fâik Reşad; 26 Eylül 1851'de İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Ahmed Reşad olmakla birlikte "Fâik" mahlasını kullanmıştır. Mekteb, Resimli Gazete, Hazîne-i Fünûn gibi edebî mecmualarda da yazılar yazan Fâik Reşad, eski edebiyatçıların hal tercüme ve eserlerine ilişkin yazılarını Hazîne-i Fünûn'da "Eslâf" adını taşıyan yazı dizisi çıkarmıştır. Yazdığı şiirlerini Güldeste adıyla bir kitapta toplamıştır. Fâik Reşad bir yandan da o devirde büyük bir ihtiyaç duyulan ve ders programlarına da alınmış olan kitâbet (yazışma ve kompozisyon) alanında pek çok eserler yayımlamış, ayrıca mekteplerde okutulmak üzere kıraat ve antoloji kitapları hazırlamıştır (Akün, 1995: 103-109).

Verilerin Analizi

Yazı tipi Osmanlıca olan "Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı eserin transkripsiyonu araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Burada yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242). İçerik analizi sürecinde veriler dikkatle incelenerek kodlanmış, önceden belirlenen temalara göre düzenlenmiştir. 2018 öğretim programlarında ifade edilen on kök değer (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) ve Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan diğer değerler (tasarruf, özgürlük, eşitlik, estetik, duyarlılık, dayanışma, çalışkanlık, bilimsellik, barış, bağımsızlık, aile birliğine önem verme) araştırmanın temalarını oluşturmuştur. Tema olarak belirlenen değerler ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilen ifadelerin frekans ve yüzde dağılımları tablolar halinde sunulmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2018) göre araştırma konusunda uzman kişilerin araştırma sürecine dâhil edilmesi, araştırmanın niteliğini arttıran önlemlerden birisidir. Araştırmanın iç geçerliliğini sağlamak ve öznelliği kontrol altına almak amacıyla, eserde tespit edilen değerler ile ilgili ifadelerin, tema olarak belirlenen değerleri yansıtıp yansıtmadığına dair değerler eğitimi konularında çalışmaları bulunan iki uzmanın verileri incelemesi ve doğrulaması sağlanmıştır. Ayrıca incelenen eserden doğrudan alıntılar verilerek araştırmanın inandırıcılığı artırılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde "Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı eserde yer alan değerleri belirlemek amacıyla yapılan doküman incelemesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Eserde yer alan değerlerin frekans ve yüzdelere ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2.

Kazandırılacak temel değerlerin "Tarz-ı Nevîn Kıraat" kitabında yer alma düzeylerine ilişkin bulgular

Değerler	F	%
Çalışkanlık	34	16,5
Bilimsellik	22	10,7
Vatanseverlik	18	8,7
Doğruluk/Dürüstlük	17	8,2
Sevgi	17	8,2

Hoşgörü/Merhamet/Duyarlılık	15	7,3
Öz denetim/Özgüven	12	5,8
Saygı	11	5,3
Estetik	10	4,8
Tasarruf	9	4,3
Adalet	7	3,4
Yardıms severlik	7	3,4
Dayanışma	6	2,9
Dostluk	6	2,9
Aile birliğine önem verme	3	1,4
Sabır	3	1,4
Sorumluluk	2	0,9
Eşitlik	2	0,9
Barış	2	0,9
Özgürlük/Bağımsızlık	2	0,9
TOPLAM	205	100

Tablo 2 incelendiğinde “Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı eserde yer alan değerler ile ilgili ifadelerin toplamının (f=205; %100) olduğu görülmektedir. Eserde en fazla çalışkanlık değeri (f=34; %16,5) ile ilgili ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bilimsellik (f=22; %10,7), vatanseverlik (f=18; %8,7), doğruluk/dürüstlük (f=17; %8,2), sevgi (f=17; %8,2), hoşgörü/merhamet/duyarlılık (f=15; %7,3), özdenetim/özgüven (f=12; %5,8), saygı (f=11; %5,3), estetik (f=10; %4,8) değerleri sık rastlanan değerler arasında yer almıştır. Ayrıca eserde tasarruf (f=9; %4,3), adalet (f=7; %3,4), yardıms severlik (f=7; %3,4), dayanışma, dostluk (f=6; %2,9), aile birliğine önem verme (f=3; %1,4), sabır (f=3; %1,4) değerleri ile ilgili ifadeler de tespit edilmiştir. Eserde sorumluluk, eşitlik, barış, özgürlük/bağımsızlık değerlerinden her biriyle ilgili ikişer ifadeye (f=2; %0,9) rastlanmıştır.

Çalışkanlık Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı çalışkanlık değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadelere diğer değerlere oranla daha fazla yer verildiği görülmüştür (f=34; %16,5). Çalışkanlık her anne-babanın çocuğuna, her öğretmenin öğrencisine kazandırmak istediği diğer kazanım ve değerlerin de temelini oluşturabilecek bir değerdir. Ders kitabında çalışkanlık değeri en sık rastlanan değer olmuş ve bu değer ile ilişkilendirilen ifadelerden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- *İnsanda “istidat”(yetenek) derler kıymetli bir cevher vardır. Bu cevher eğer kullanılmaz, bakılmaz, bir tarafa atılıyorsa paslanır, parlaklığını kaybeder, nihayet söner gider (TNK, 1330: 3).*
- *İtlâf-ı vakt eyleme fasl-ı şebâbda*
Kesb-i ma’ârif eyleyegör kâr vaktidir. Vâsık (TNK, 1330: 38).
(Zamanını boşa harcama gençlikte/ Bilgi edinmeye çalış, kazanç zamanıdır.)
- *Sami Bey gece gündüz yazıp okumaktan, çalışmaktan bıkmaz, yorulmazdı. Hemen bir an vaktini boşa geçirmemiş, abes (gereksiz) yere sarf etmemiştir denilebilir (TNK, 1330: 33).*
- *Kesb, çalışıp kazanmak demektir. “Biz, günü sizin kesb ve kârınız için halk eyledik(yarattık)” (TNK, 1330: 66).*
- *Usanç (bıkkınlık), tembellikten ileri gelir (TNK, 1330: 68).*
- *Maksadın hüsn-i taayyüşse bu âlemde eğer.*
Çalışıp etmeli tahsîl-i kemâlât ve hüner. Safâ (TNK, 1330: 71).
(Amaç güzel bir yaşamsa bu dünyada eğer, /Çalışıp elde etmeli olgunluk ve hüner.)
- *Kesret-i mâl ile fahr ü şeref olmaz hâsıl*
İlmîni fazlını irfânını teksire çalış. Said Bey (TNK, 1330: 71)
(Mal çokluğu ile erdem ve onur kazanılamaz,/ Bilgini, erdemini, kültürünü artırmaya çalış.)

- James Watt namında gayet çalışkan bir çocuk vardı. Bu çocuk ilmi, fenni pek sever, öğrendiği şeyler hakkında saatlerce düşünür; elhasıl işi sadece sevmekle bırakmayıp anlamak hususuna pek ziyade dikkat ederdi...(TNK, 1330: 120).
- Sa'y eden elbette olur feyzyâb. Lâ (TNK, 1330: 150)
(Çalışan elbette mükâfatını alır.)
- Eyleme vaktini zayi, deme kış yaz oku yar. Sünbülzade (TNK, 1330: 153)
(Vaktini boşa harcama, kış yaz demeden oku yar.)
- Tembeli Hz. Allah da sevmez kul da. Safa (TNK, 1330: 154)

Eserde çalışkanlık değerinin örnek hikâyeler aracılığıyla değer aktarma yaklaşımı doğrultusunda verildiği görülmüştür. Örneğin “Sa'y (çalışma, çaba gösterme), Atâlet (tembellik)” (TNK, 1330: 3-4) adlı hikâyede Kerim ve Macit isimli iki kardeşten söz edilmektedir. Kerim derslerine yeterince çalışmayan olumsuz davranışlar sergilediği için başarılı olamayan bir karakter olarak betimlenirken, Macit çalışkanlığı, kitap okumayı sevmesi gibi özellikleri övülerek “İşte, evlatlarım! Size “Sa'y” ve “Atâlet” den birer numune. Bu iki kardeşten evvelkisini taklide çalışırsanız siz de onun gibi âkibeti cahil ve atıl olup kalır, ikincisini taklide özenirseniz herkesin muhabbet ve teveccühünü kazanırsınız.” ifadesi ile çocuklara model olarak gösterilmiştir.

“Kitap Ne Demektir” (TNK, 1330: 43-45) adlı bir diğer metinde ise kitap okumayı seven bir zenci ile cahil zenci arasında geçen konuşmalar aktarılmış, okuma ve yazmanın önemi vurgulanmıştır. “Dikkat ediniz: İnsanlar gelir geçer, binalar harap olur; ama efkâr-ı beşer dünya durdukça durur. Efkârın mahsulü ise kitaptır. Mesela (İbn Haldun) bundan beş yüz yirmi sene evvel vefat etmiş; ama yazdığı o kıymetli kitaplar bâkidir, daimdir. Ne bahtiyardır o kimse ki bu âlemde insanlara faydalı olacak, kendisi öldükten sonra da namını andıracak eserler vücuda getire.” ifadesi ile İbn Haldun, okuma yazmaya öğrencileri teşvik etmek üzere örnek gösterilmiştir.

Bilimsellik Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabı bilimsellik değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın farklı bölümlerinde sıkça rastlanmıştır (f=22; %10,7). Yaşadığımız çağda da bilgiye ulaşma yollarının çeşitlenmesi ve kolaylaşması nedeni ile bilgiyi ezberlemekten çok bilgiyi yeniden yapılandıran, üreten bireyler yetiştirmeye önem verilmeye başlanmış, bilimsellik değeri de öğretim programlarında yerini almıştır.

Osmanlı Devleti'nin her döneminde bilime ve bilim insanlarına değer verildiği bilinen bir gerçektir ki devletin son dönemlerinde bilimsel gelişmelere uzak kalınması gerilemenin temel sebepleri arasında yer almıştır. Devletin kuruluş ve yükselme dönemlerine bakıldığında açılan medreseler, medreselerde verilen dersler, bilim insanlarına gösterilen nezaket ve itibar Osmanlı'da bilimsellik değerinin ön planda tutulduğunun göstergelerindendir. Osmanlı hükümdarları medreselere, Türk beylikleri ve İslam ülkelerindeki değerli müderrisleri, bilim adamlarını davet etmişler ya da bu kişiler Osmanlı hükümdarlarının bilim sevgilerini, bilim insanlarına gösterdikleri saygıyı duyarak kendileri Osmanlı ülkesine gelmişlerdir (Akyüz, 2013: 62). Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde her ne kadar eğitim alanında olumsuzluklar yaşanmış olsa da okullarda verilen derslerde öğrencilere bilimsellik değerinin kazandırılmaya çalışıldığı kitaptan alınan ifadelerden hareketle söylenebilir. “Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabında bilginin, bilimin ve bilimsel çalışmanın önemine ilişkin tespit edilen bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- İlim demek, bilmek demektir. Neyi bilmek? Mümkün ise, her şeyi bilmek. Fakat her şeyi bilmek insan için mümkün olmadığından mümkün merteye ziyade bilmek diyebiliriz. İnsan ne kadar çok bilirse o kadar çok âlimdir (TNK, 1330: 28).

- İlimin maksadı (gayesi) vardır: Biri, her şeyin mümkün mertebe aslı ve hakikatini anlayıp kör gibi kalmamak; diğeri mâişet-i esbabını çoğaltıp âlemde zenginlik ve refaha nail olmak (TNK, 1330: 29-30).
- Cenâb-ı Hakk insanı bu dünyaya kör gelip kör gitmek için yaratmamış; bilmek için yaratmış. İnsanın bu dünyada hoş geçinmesi, belki ahiret için de çalışabilmesi (servet) denilen şeye mütevakkıftır (bağlıdır). Servet ise toprağın içinde metfundur(gömülüüdür). Oradan çıkarmak için ilim ve fenden başka vasıta yoktur. İlimsiz çalışmak bir âmânın çalışmasına benzer; bir şey meydana getiremez. Toprak altın olur; lakin onu altın eden ilimdir (TNK, 1330: 30).
- Sanayi terakki ettikçe (geliştikçe) eşya da ehvenlik (ucuzluk) artar; halkın huzur ve saadeti artar. Çalışmak lazım olduğu kadar ilim ve marifet de lazımdır; zira sanayinin gelişmesi ancak ilim ve fen sayesinde mümkün olur (TNK, 1330: 58-59).
- Olanlar ni'met-i irfân ile dil-sîr ü perverde
Leîme arz-ı hâcetten olur vâreste her yerde. Lâ (TNK, 1330: 114).
(Bilgi nimetiyle gönlünü besleyip doyuranlar, /Kurtulurlar alçaklara muhtaç olmaktan her yerde.)
- Teemmül, bir şeyi dikkatli tefekkür etmek, yani etraflıca düşünmek demektir. Etraflıca düşünmeden, icap ederse başkalarıyla meşveret etmeden (danışmadan) hiçbir iş yapmamalıdır (TNK, 1330: 75).

Eserde bilimsellik, çocukların anlayabileceği sade bir dille örnek bilim adamları, bilimsel olaylar, oyunlar ve deneyler içeren metinlerle verilmeye çalışılmıştır. Örneğin "Fennî Eğlence" başlığı altında dünyanın hareketlerinin ispatına ilişkin "Balonla Karınca" (TNK, 1330: 48) adlı deneyin okulda çocuklar tarafından yapılması aşağıdaki gibi anlatılmıştır:

"Canım! Dünya nasıl olur da döner? Biz üzerinde bulunalım da döndüğünü değil kimildadığını bile duymayalım! Bu olur şey mi?..."

Çocuklardan biri bir karınca bulup avucunun içinde tutarak getirdi. Zekai hayvanı balonun üzerine koydu. Balonu da yalnız parmağının ucuyla tuttu. Hayvancağız balonun üzerinde şaşkın şaşkın bir oyana bir bu yana gidip geliyordu. Zekai balonu yavaş yavaş çevirmeye başladı. Karınca düşmüyordu. Zekai arkadaşlarına dönüp dedi ki:

"Görüyor musunuz? İşte balon bizim dünyamız, karınca da biziz. Biz de karınca gibi dünyanın döndüğünden haberimiz olmaksızın üzerinde gezip yürüyoruz."

Eserde ilmin diğer makamlardan üstün olduğuna dair "Büyük Âdemlerimiz" (TNK, 1330: 39-40) başlığı altında İbn Kemal'in yaşadığı bir örnek olay anlatılmıştır:

"Bir seferden döndüğünde bir gün Dîvân-ı Hümâyün'da bulunduğu sırada ulemadan biri gelir. Dîvân'da ne kadar ümera (emirler) var ise hepsinin üst tarafında oturur. Kemal Paşazade o zamana kadar bu zatı görmemiş imiş. Yanındakilere " Bu kimdir?" diye sorar. " Falandır" derler. "Böyle, beylerin üst tarafına geçecek kadar rütbesi büyük müdür?" diye tekrar sorup da "Hayır, hiç rütbesi yoktur; ilmine hürmeten ümeraya takdim olundu" cevabını alması üzerine rütbe-i ilmin kadir ve şerefini anlayarak ertesi günden itibaren terk-i meslekle (Hatip Zâde) ve Molla'nın (Kestelli) derslerine devamla başladı."

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabında bilimsellik değeri, değer aktarımı yaklaşımı doğrultusunda ünlü bilim insanlarının çocukluğu, yaptıkları icatlar ve insan yaşamındaki önemi hakkında soru-cevaplarla (TNK, 1330: 120-122) bilgi verilerek de kazandırılmaya çalışılmıştır.

Vatanseverlik Değeri

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabı vatanseverlik değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadelere oldukça fazla yer verildiği görülmüştür (f=18; %8,7). Vatanseverlik, Türk

milletin tartışmasız en temel özelliklerindedir. Bu özelliğini beylikten imparatorluğa geçişte yaşanan savaşlarda, fetihlerde, Çanakkale’de, Milli Mücadele’de bütün dünya milletlerine ispatlamıştır. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının genel amaçları incelendiğinde ilk sırada “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri” nin (MEB, 2018: 8) hedeflendiği görülmektedir.

Atatürk’ün Sakarya Meydan Muharebesi sırasında söylediği “Hatt-ı müdafaa yoktur, Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.” sözündeki vatan sevgisini, Tarz-ı Nevîn Kıraat kitabında yer alan “Vatan, milletin vücududur. Vücuttan bir parçayı ayırmak nasıl mümkün değilse vatandan bir cüz’ü (parçayı) ayırmak da mümkün değildir.” (TNK, 1330: 13) ifadesinde de görmek mümkündür. İncelenen ders kitabında vatanseverlik değeri ile ilişkilendirilen diğer ifadelerden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- Bir milletin hâkimiyeti altında bulunan memleketlerin hepsine birden (vatan) derler. Vatan, yalnız bir âdemin doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı yer değildir; milletin ne kadar memleketleri, şehirleri, kasabaları, köyleri varsa, hâsılı bütün toprakları vatanıdır (TNK, 1330: 13).
- Mufassal/ayrıntılı bir Avrupa coğrafyası açıp da Osmanlı ülkesi hakkındaki tafsilatı okursanız memleketimizin ne kadar kıymetli olduğunu görerek şaşarsınız. Avrupalılar diyorlar ki: “Dünyanın has bahçesi has çiftliği olmaya layık bir memleket varsa o da Osmanlı ülkesidir (TNK, 1330: 63).
- Halk-ı âlem bi’t-tab’ hubb-i vatan mecbûridir
Bin gülistâna değişmez bûm bir vîrâneyi. Esad Muhlis Paşa (TNK, 1330: 114).
(Halkın yaratılışı doğal, yurt sevgisi zorunlu/ Baykuş, bin gül bahçesine değişmez bir viraneyi.)
- Gülşen-i bâğ-ı iremden bana yegdir vatanım. Şem’i (TNK, 1330: 153).
(İrem bahçeleri yerine vatanımı tercih ederim.)
- Bir vücutta bulunan azanın her biri kendisi için değil, diğer aza ile beraber hep vücut için çalışır. Bunun gibi, bir millette de bir kimse yalnız kendisi için değil, diğer vatandaşlarıyla beraber bütün millet için, vatan için çalışır (TNK, 1330: 13).
- Sami Bey akıllı, kâmil, ağır başlı, terbiyeli, milleti ve vatanını sever, her halde hürmet ve tazime (saygıya) layık bir zattı. Pek ziyade halûk (iyi ahlâklı), halim, selim idi. Kimse kendisinden incinmemiştir (TNK, 1330: 33).

Toplumunu bir arada tutan, devamlılığını sağlayan unsurlardan biri de dil birliğidir. Vatanını seven bireyden, ülkesinin resmi dilini bilmesi, doğru konuşup yazabilmesi, farklı kültür ve dillerin etkisine karşı lisanına sahip çıkması beklenir. Kıraat ders kitabında, vatanseverlik değeri içerisinde yer alan dil unsuruna ilişkin ifadeler de rastlanmıştır:

- “Osmanlı milletin resmi lisanı Türkçedir. Her Osmanlı bu lisanı bilmesi lazımdır” (TNK, 1330: 14).

Kitapta, Nebil ve babası arasında geçen konuşmaların aktarılması şeklinde oluşturulmuş olan beş metin arasında “Mektup Nasıl Yazılır?” adlı metnin içeriği tamamen Türkçeyi doğru ve güzel kullanma ile ilgilidir. Babası “Şunu da iyi bil ki bir manayı ifade edecek Türkçe ama herkesin bildiği, kullandığı Türkçe bir kelime varken onu bırakıp da Arapçasını, Acemcesini söylemek ve yazmak makbul değildir” (TNK, 1330: 56) sözleri ile Nebil’i, yazarken ve konuşurken herkesin anlayabileceği sade bir Türkçe kullanılması konusunda uyarılmaktadır.

Doğruluk/Dürüstlük Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabı doğruluk/dürüstlük değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değerın kitapta en sık karşılaşılan değerler arasında yer aldığı görülmüştür (f=17; % 8,2). Doğruluk, güvenilirlik hem sözde hem fiilde, açıkta ve gizlide, insanlarla ilişkilerde veya

insanlardan uzakta bütün hâl ve durumlarda aranan temel ahlâki değerlerdendir (Korkmazgöz, 2019: 136). Dürüstlük genel olarak yaptığı davranışlardan hareketle bir insanın kişiliğinin nitelendirilmesi için kullanılırken, doğruluk kişinin davranışını nitelemek için kullanılmaktadır. Aslında bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılabilen ve birbirini tamamlayan kavramlar olduğu söylenebilir. Dilmaç'a (2012: 6) göre doğru sözlü insan, sadece hakikati söyleyen insan olmakla kalmayıp kalbinde ve eylemlerinde de dürüst olan, düşündükleri, söyledikleri ve yaptıkları arasında uyum olan kimsedir.

Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabında iki farklı yerde "Güzel Sözler", dört farklı yerde de "Ahlâkî Manzum Sözler" başlığı altında bölümler oluşturulmuştur. Bu bölümlerde değerlere ilişkin net ifadeler ulaşmak mümkün olmuştur. Doğruluk/dürüstlük değerine, güzel sözler ve beyitlerde daha çok rastlanmış olup bazı örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Vicdandır isâet-i fi'linde âdemin*
Dâvâcısı, şuhûdu, kavânîni, hâkimi. Ekrem Bey (TNK, 1330: 114).
(*Vicdandır kötülüklerinde insanın / Davacı, tanıkları, yasaları ve yargıcı.*)
- *Âdem odur ki sözünden dönmez. Rafî (TNK, 1330: 151).*
- *En emin yol doğruluk yoludur (TNK, 1330: 35).*
- *Bir dilsizin lisanı bir yalancının lisanından hayırlıdır (TNK, 1330: 35).*
- *Yalancılıkla hayâ (utanma) bir yerde ictima etmez (bulunmaz) (TNK, 1330: 35).*
- *Bir kimseden iyi, faydalı bir söz işitilirse ar etmeyerek "Ben bunu falandan işittim" demeli; fazileti kendine isnat ile o âdemin hakkını saklamalı (TNK, 1330: 92).*
- *İnsana sadâkat yaraşır görse de ikrâh.*
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah" Ziyâ Paşa (TNK, 1330: 112).
(*Kötülük görse bile, insana doğruluk yakıştır. / Hazret-i Allah doğruların yardımcısıdır.*)
- *Müstakim ol Hazreti Allah utandırmaz seni. Said Paşa (TNK, 1330: 154).*
(*Doğru ol, Hazreti Allah utandırmaz seni.)*

Kitapta yer alan metinlerden "Bir Hırsızın Tövbekârlığı" adlı metinde doğruluk/dürüstlük değeri işlenmiştir. Bu hikâyeye, bir gazete yazarının odasına hırsızlık amacı ile giren komşunun masa üzerinde yazarın "İnsanların En Alçağı Kimdir?" başlıklı yazısını okuması üzerine kurgulanmıştır. Metindeki dürüstlük değeri ile ilişkili ifadelerden biri aşağıda sunulmuştur:

"...muharririn en büyük alçaklıkla itham ettiği hırsızlar imiş. Yazmış ki: "Düşününüz ki bir fakir âdem, günde on dört saat çalışarak beş on kuruş kazanmış. Bunun bir miktarını dışından tırnağından arttırıp işsizlik, güçsüzlük, hastalık günleri için ayırmış. Çalışkanlığın düşmanı olan bir alçak hırsız, ne hamiyetsiz bir mel'ûn olmalıdır ki gelip de biçarenin şu hazineciğini soysun!.." (TNK, 1330: 101).

Sevgi Değeri

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabı sevgi değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer de kitapta en sık karşılaşılan değerler arasında olduğu görülmüştür (f=17; %8,2). Sevgi ruhun gıdasıdır. Sevgi sadece çocuklukta değil, hayatın bütün evrelerinde ihtiyaç duyduğumuz manevi bir gıdadır (Demirkol, 2015: 422). Çocukta diğer duygular gibi sevgi duygusu da doğuştan vardır. Ancak bu duygunun geliştirilmesi sonradan ve dışarıdandır. Bunun için çocuklardaki bu duygu, büyükleri tarafından iyi yönlendirilerek geliştirilmesi gerekir (Kayadibi, 2012: 33). Sevgi değeri çok kapsamlıdır ve bu değer içerisinde insanın kendini, ailesini, arkadaşlarını, diğer insanları, çevresini, doğayı, ülkesini, hayvanları sevmek yer almaktadır.

İncelenen ders kitabında yer alan “Kuşlardaki Sanat” (TNK, 1330: 72-76), “Kırlangıç” (TNK, 1330: 77-80), “Leylek” (TNK, 1330: 80-82), “Zeki Hayvanât” (TNK, 1330: 97-99), “Deve Kuşu” (TNK, 1330: 95-97), “Kaplumbağa” (TNK, 1330: 127-129) adlı metinlerde hayvanların özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmış, insan yaşamına faydaları ve hayret verici mahâretleri övülmüştür. Bu metinlerde hayvan sevgisine dair bazı ifadeler şunlardır:

- *Yuvasına dikkatle bakacak olursak adeta çamurdan yapıldığını anlarız. Kuş, bu çamuru su kenarlarından تنها yerlerden alır. Mâhir bir mühendis gibidir... (TNK, 1330: 78-79).*
- *Leylek de kırlangıç gibi kış gelince gider, ilkbahar olunca avdet eder (döner). Her gidip gelişinde büyük büyük denizleri, koca koca sahraları aşar. Bizim gibi ne pusulaya ihtiyacı vardır, ne de kılavuza. Kırlangıç gibi doğal his ve isti'dâd-ı fitriyyesi (yaratılıştan gelen yetenek) ve hafızası kılavuzluk hizmetini görür. Dönüşte asla yolunu şaşırarak doğruca yuvasına gelir (TNK, 1330: 81).*
- *Leylek mübarek bir kuştur. Muzır (zararlı) böcekleri, zehirli yılanları, akrepleri telef ettiğinden kırlangıçtan daha faydalı bir mahlûktur (TNK, 1330: 81).*
- *Zeki hayvanlara dair hayvanât kitaplarında o kadar garip ve acayip şeyler görülür ki mütalaası insana hayret verir (TNK, 1330: 135).*
- *Bir zamanda mini mini, sevimli, uslu bir tay varmış. Bu taycağızı annesi o kadar severmiş ki bir dakika bile yanından ayrıldığını istemezmiş (TNK, 1330: 50).*

Ders kitabında Osmanlı Devleti'nin bazı vilayetleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, doğal ve beşeri güzellikler övülerek doğa ve ülke sevgisine dair ifadelere yer verilmiştir:

- *Vilayetin arsası dağlık ise de dağların arasında ve nehirlerin kenarlarında oldukça geniş ovalar, güzel bayırlar, münbit (bereketli) ormanlar çoktur (TNK, 1330: 22).*
- *Bir yaz gününün şiddetli sıcağı geçip de güneşin ziyası artık yüksek ağaçlarla dağların tepelerinden başka bir yerde görünmemeye başladığı zaman akarsu kenarlarında oturmuş ne hoş olur! (TNK, 1330: 93).*

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabında aile ve insan sevgisine dair ifadelere çoğunlukla güzel sözler ve beyitler arasında rastlanmış olup bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- *Kıymet ü kadr-i hayât-ı pederi bilmeyene
Bildirir sonra zamâne ne imiş kıymet-i eb. Esat Paşa (TNK, 1330: 37).
(Yaşarken babasının değerini bilmeyene / Bildirir sonra zaman, neymiş değeri babanın.)*
- *Aldanıp düşmana yâr olma sakın ey Nâci
Yâr ol sen dahi âlemde sana yâr olanın. Nâci (TNK, 1330: 112).
(Aldanıp düşmana dost olma sakın ey Nâci, / Dostu ol sen de dünyada sana dost olanın)*
- *Bâr olma saf kimseye mümkün ise yâr ol. Lâ (TNK, 1330: 153).
(Yük olma saf kimseye mümkün ise dost ol)*

Hoşgörü Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabı hoşgörü değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadelere kitabın 15 farklı yerinde rastlanmıştır (f=15; %7,3). Hoşgörü, çevresine hoş bakmak, hataları, noksanları değil de güzellikleri, bardağın dolu tarafını görmektir. Hoşgörülü insanlar kolay öfkelenmezler ve yumuşak huyludurlar, başkalarına karşı duyarlı ve merhametlidirler. Dolayısıyla hoşgörü değerinin içerisinde duyarlılık ve merhametten de söz edilebilir. Öztürk Demirbaş (2019: 226) hoşgörü kavramını, insanların başkalarının inançları, kültürleri ve tercihleri doğrultusunda yapıp ettiklerine tepki göstermemesi gerektiği inancı, olarak tanımlamıştır. Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk olarak yüz yıllarca varlığını sürdürebilmesini sağlayan önemli

güç, yönetimde hoşgörü ilkesinin uygulanması ve aynı zamanda halkı oluşturan farklı toplulukların birbirine olan saygı ve hoşgörüsüdür.

İncelenen ders kitabında hoşgörü değeri “hilm” kelimesi ile verilmiştir. Hilm, nefsin gazap ve öfke anında gücü yettiği halde kişinin öç ve intikam fikrinden vazgeçip sakinliği tercih ederek mülayim olması yani muhatabına yumuşaklıkla davranmasıdır (Kaya, 2012: 153).

İncelenen kitapta hoşgörü/merhamet/duyarlılık değerine çoğunlukla güzel sözler, ahlâki manzum sözler bölümlerinde rastlanmış olup bazı örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Hilm (yumuşaklık), ilmin ziynetidir (süsüdür) (TNK, 1330: 68).*
- *Huyu güzel olan hiçbir vakitte korkmaz; huyu fena olan da asla emin olamaz (TNK, 1330: 69).*
- *Ne sâl iledir ne mâl iledir beyim ululuk kemâl iledir. Subha-i Sıbyan (TNK, 1330: 70).
(Yücelik ne mal ne de yıl iledir, yücelik olgunluk iledir.)*
- *Noksana nazar eyleyen ahbap değildir. Haşmet (TNK, 1330: 151).*
- *Bir erkek kedimiz vardı. Merhametsiz bir âdem tarafından boğazına bıçakla vurularak bir büyük yara açılmıştı (TNK, 1330: 136).*
- *Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye âli
Tâc-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir. Rûhî (TNK, 1330: 70).
(Toprak ol ki Tanrı mertebeni yükseltsin, /Ayak toprağı olan, insanlığın baş tacıdır.)*
- *Gönül yapmak halilim Ka’be bünyâd etmekten yeğdir
Dil-i mahzûnu şâd etmek kul âzâd etmeden yeğdir. Lâ (TNK, 1330: 70)
(Gönül yapmak dostum, Kâbe yapmaktan yeğdir, /Üzgün gönlü sevindirmek, köle azat etmekten yeğdir.)*

Özdenetim/Özgüven Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı özdenetim/özüven değeriine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, kitapta 12 yerde bu değere ilişkin ifadeler olduğu belirlenmiştir (f=12; %5,8). Özdenetim, özgüven bazı kaynaklarda beceri olarak yer alsa da öğretim programlarında değer olarak ele alınmaktadır. Schwarz’ın değer sınıflandırmasında “Özyönelim” olarak ele alınan bu değerin tanım ve açıklamasında “Bağımsız olarak düşünme ve eylemde bulunma, yaratıcılık, keşfetmek, özgürlük, bağımsızlık, merak, kendi hedeflerini belirleme ve öz saygı” (Schwarz,1996: 3) kelimeleri yer almıştır. Öz denetim, davranışlarını kontrol etmeyi, davranışlarının sorumluluğunu üstlenmeyi, kişinin karar alma sürecindeki bağımsızlığını ve kararların sonuçların katlanabilmeyi ifade eder. Özdenetim, her durumda etik davranış sergilemeyi gerektirir. Bu değer sorumluluk değerini de içerisinde barındırır. “Tarz-ı Nevîn-i Kıraat” ders kitabında özdenetim/özüven değeri ile ilişkilendirilen ifadelerden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- *Mânend-i şecer nâbit olur sâbit olanlar
Herhangi işin ehli isen anda sebât et. Ziya Paşa (TNK, 1330: 38)
(Ağaç gibi gelişir sabit olanlar, / Hangi işin ehli isen, onda sebat et.)*
- *Noksânını bil bir işe ya başlama evvel
Ya başladığın kârı pezirâ-yı hitâm et. Ziya Paşa (TNK, 1330: 38)
(Eksliğini bil, bir işe ya başlama hemen / Ya da başladığın işi adam gibi bitir.)*
- *Kâbiliyettir husûl-i matlâbm sermâyesi
Elde isti’dâd olunca kâr kendin gösterir. Asım (TNK, 1330: 38)
(Yetenektir isteğe ulaşmanın sermayesi, / Elde yetenek olunca, iş kendini gösterir.)*
- *Hatalarını anlamayanlar nefislerini ıslah edemezler (TNK, 1330: 69).*

- *Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz*
Kişi noksânını bilmek gibi irfân olmaz. Tâlibî. (TNK, 1330: 71).
(Kamil insan için insaf gözüyle bakmak kadar doğru tartan bir terazi olmaz. / İnsanın kendi eksiklerini bilmesinden iyi ilim, irfan olmaz.)
- *Kâmil odur her nefes âkıbet-endiş ola*
Sonunu fıkır etmeyen sonra peşîmân olur. Nahîfî (TNK, 1330: 70).
(Olgun kişi, her nefeste sonunu düşünür, / Sonunu düşünmeyen, sonra pişman olur.)

Saygı Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabı saygı değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, kitapta yer alan 11 ifade saygı değeri ile ilişkilendirilmiştir (f=11; %5,3). Saygı değeri öncelikle bireyin kendisine olan saygısı ile başlar. Bu değer içerisine aileye, çevresindeki diğer insanlara veya büyüklere saygı, doğaya, milli ve kültürel değerlerle, Türk bayrağına saygı gibi alt değerler de girmektedir. Atatürk’ün “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.” sözünde de Türk büyüklerine saygının vurgulandığı görülmektedir.

İncelenen kitapta saygı değeri, büyüklere saygı çerçevesinde işlenmiştir. İnsanlığa hizmet etmiş Türk büyüklerinin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilerek bu kişilerin çalışkanlıkları çocuklara örnek gösterilmiştir. Bu kapsamda kitapta tanıtılan Türk büyükleri; Osman Gazi, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami Bey, İbn Kemal, Ebüssuûd Efendi’dir. Ders kitabında saygı değerine ilişkin tespit edilen bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Osman Hân-ı Evvel, Osmanlı Devleti’ni tesis eden yani, devletimizin temelini kuran zattır ki Gazi (Ertuğrul) un oğludur. 656’da doğmuştur. 699’da adına hutbe okutup devleti tesis eyledi. Zamanında birçok yerleri fethetti ... gayet akıllı, kahraman bir padişah idi* (TNK, 1330: 15).
- *Mithat Efendi maarif-i cedidemizin hiçlikten hali hazırdaki varlık derece bulmasına en çok, en büyük hizmet edenlerin birincilerinden ve her vechile vücuduyla iftihar olunur âlî zatlardandır* (TNK, 1330: 27).
- *Hadd-i zâtında kim olmazsa edîb,*
Feleğin sillesi eyler te'dib... Nâbî (TNK, 1330: 37).
(Kim edepli olmazsa onu feleğin sillesi tokatlar.)
- *İbn Kemal; “Kemal Paşa Zâde” dahi derler. İsmi Şemseddin Ahmet Efendi Bin Süleyman’dır. Medâr-ı iftiharımız olan zatların en büyüklerindendir* (TNK, 1330: 39).
- *Ebüssuûd; ismi Ahmet’tir. Osmanlı ulemasının en büyüklerindendir...Pederi Şeyh Muhammed bin Mustafa bin İmadi namında bir zat olduğu için (Ebüssuûd El-İmadi) ünvanıyla anılır. Osmanlılarda İbn Kemal’den başka Ebüssuûd gibi âlim yetişmemiştir* (TNK, 1330: 42).
- *Gerek ilmen gerek haysiyetten kendinden büyük olanlarla görüşüldüğü zaman-iktizasına göre (gerektiği derecede)-“ Siz, zât-ı âliniz” diye hitâp etmeli* (TNK, 1330: 93).
- *Hayr ile yâd eylemek lâzım kişi üstâdını. Hayâli* (TNK, 1330: 154).
(Hayırla anmalı kişi ustasını).

Estetik Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabı estetik değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, kitaptaki 10 ifade estetik değeri ile ilişkilendirilmiştir (f=10; %4,8). Estetik, sanat felsefesinin bir alanıdır. Arıcı’ya

(2016: 1018) göre estetik bir anlamda güzel olanın araştırılmasıdır. Estetik değerini kazanmış bireylerin varlıktaki güzelliği fark edebilmesi, sanata, sanatçıya saygı duyması, sanat eserlerine, kültürel mirasa sahip çıkması beklenir. Atatürk (1933), Onuncu Yıl Söylev'inde "Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihi bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini ve milli birlik duygusunu mütemediyen ve her türlü tetkiklerle besleyerek inkişâf ettirmek milli ülkümüzdür." ifadesi ile sanat eğitime verilmesi gereken önemi vurgulamıştır.

Osmanlı toprakları bir estetik diyarıdır; camiler, saraylar, köprüler, çeşmeler, kervansaraylar, lale bahçeleri her biri bir estetik harikasıdır. Birçok padişah da farklı mahlaslarda şiirler yazmış, sanata, sanatçıya, şair ve yazarlara değer vermiştir. Kıraat kitabında estetik değeri ile ilgili olarak Osmanlı vilayetlerinin güzelliklerinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir:

- *Bursa Anadolu'nun en büyük, en güzel şehirlerindedir. Şehir, güzel bir ovanın kenarındadır. Tedricen (Keşiş Dağı) nun eteğinde yükseldiğinden manzarası gayet latiftir. Altında zümrüt gibi uzayan ova ile dağın bulutlara kadar çıkması ve daima surette de karla kaplı olan tepelerinin bulutlar üzerinden parıldaması şehrin manzarasını bir kat daha güzelleştiriyor (TNK, 1330: 17).*
- *Vilayetin arsası dağlık ise de dağların arasında ve nehirlerin kenarlarında oldukça geniş ovalar, güzel bayırlar, münbit (bereketli) ormanlar çoktur (TNK, 1330: 22).*

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabında estetik değeri ile ilişkilendirilen diğer bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Eld e altın bileziktir sanat
Ki verir ahline feyz ü rif'at. Şinasi (TNK, 1330: 59).
(Sanat insanın elinde altın bir bileziktir / Ki sahibine bereket ve yücelik verir.)*
- *Kuşlar, yuvalarını bir maharet ve ilginç bir sanat ile yaparlar (TNK, 1330: 73).*
- *Benim sesim pek güzeldir; musikide de maharetim ziyadedir. Sabâdan mı istersin, nevâdan mı? Şöyle bir gezineyim de bak (TNK, 1330: 86).*
- *Gök renginde gördüğümüz sular kararır. Her şeyin levni (rengi) değişir... Gürültünün yerine sükût geçer... Akarsuların çağılıtları duyulur...(TNK, 1330: 94).*

Tasarruf Değeri

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı ders kitabı tasarruf değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın 9 farklı bölümünde yer verildiği görülmüştür (f=9; %4,3). Tasarruf, her türlü kaynağın dengeli tüketimidir, israf etmemektir. İnsanların ihtiyaçları sınırsız ama dünyadaki kaynaklar sınırlıdır. Bu durum tasarrufun öğrenilmesini zorunlu kılmaktadır. Tasarruf değerini kazanmış bireyler bilinçli tüketici davranışlarına sahiptir. Bilinçli tüketici zamanı, suyu, elektriği, yeteri kadar, özenli kullanır, çevreye karşı duyarlı olup geri dönüşüme özen gösterir. Kıraat ders kitabında "Yemek, İçmek" (TNK, 1330: 130) adlı metin tasarruf değeri ile ilişkilendirilmiş olup metinde yeme-içmede tasarruf aşağıdaki şekilde vurgulanmıştır:

- *Yemekte içmekte ifrâta (aşırıya) kaçma ve israf pek ziyade zararlıdır. "Yiyiniz, içiniz israf etmeyiniz" buyrulmuştur. İtidâlsizlikten (ölçsüzlük) yani her şeyin ortası gözetilmekten ziyade sıhate zarar hiçbir hal yoktur.*
- *Her şey de kanâat bir büyük nimet olduğu gibi yiyip içmekte de kanaat bir kâide-i sıhhat ve âfiyettir.*
- *Kanâat sıhhattir. Hıfzu's Sıhhat usulünün en birinci kaidesi perhizdir.*
- *İtidal (ölçü) en emin bir hekimdir ki hayatın hüsn-ü muhafazasına hizmet eder.*

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” ders kitabında tasarruf değerine ilişkin tespit edilen diğer bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Muhtaç olmadığı şeyi satın alan âdem, muhtaç olduğu şeyi satmaya mecbur olur* (TNK, 1330: 68)
- *Yarın neye muhtaç olacağını bugünden düşün!* (TNK, 1330: 68).
- *Damlaya damlaya elbet göl olur. Lâ* (TNK, 1330: 151).

Osmanlı Devleti'nin son yılları, siyasî, sosyal, ekonomik sıkıntıların yaşandığı, büyük bir varlık mücadelesinin verildiği dönem olmuştur. Bu mücadele kapsamında toplumsal yaşamın her alanında ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet ile düzenlemelere hız verilmiştir. Özellikle gayrimüslimlerin elinde bulundurdıkları ekonomik alanlarda Türklerin de yer almasına çalışılmıştır. Türkler memuriyet ve ziraat dışında ticarete ve sanayiye de teşvik edilmişlerdir. Millî bir burjuvazi oluşturmaya çalışılmış, sermaye birikimine önem verilmiştir. Böyle bir birikimin sağlanmasında tasarruf, kayda değer bir yol olarak görülmüştür. Küçükten büyüğe bütün vatandaşlara tasarruf bilincinin kazandırılması amacıyla çeşitli yöntem ve araçlarla israfın zararları anlatılmaya ve tasarruflu olmanın önemi telkin edilmeye çalışılmıştır (Çam, Yılar ve Ünal, 2020: 351). Tasarruf değerinin kazandırılmasında ders kitaplarında yer alan metinlerin de bir araç olarak kullanılmış olduğu söylenebilir.

Adalet/ Adil olma Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı adalet değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın farklı bölümlerinde yer verildiği görülmüştür (f=7; %3,4). Adalet her tür hayır ve iyiliklerin kaynağı iken, zulüm bütün şer ve kötülüklerin sebebidir. Adaletin imar ve inşa edici yönünü vurgulamak için “Adalet mülkün temelidir” denmiş; zulmün de kişiye mutluluk sağlamayacağını vurgulamak için “Zulm ile âbâd olanın âhiri berbâd olur” denmiştir (Korkmazgöz, 2019: 131). Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre içinde genişleyerek bir cihan devleti haline gelmesinde adalet ve eşitliğe dayalı bir yönetim anlayışının benimsenmiş olmasının büyük etkisi vardır. Devlet bütün tebaayı eşit ve adil bir muameleye tabi tutmuştur. Halkın refahını ve güvenliğini sağlamak için adaletnâmeler yayınlamışlardır (Aslan, 2010: 13).

Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabında “Hürriyet-Adalet-Müsâvat” (TNK, 1330: 9-12) adlı metinde doğrudan adalet değeri işlenmiş ve adalet kavramı, “Her şeyde hakkı gözetmek, haksızlık etmemek, hakkı layık olana vermektir.” şeklinde tanımlanmış ve adalet kavramı şu şekilde açıklanmıştır:

- *Adalet, insanın en güzel, en makbul huylarının birincisidir. Adalet sahibine “âdil” derler. Âdil her şeyi yolunda, hakça görür. İnsan kendisi için bile âdil olmalıdır; öyle olmayan başkaları için de adalet edemez... Adaletin zıddı “zulüm”dür* (TNK, 1330: 10).

Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabında adalet değerine ilişkin tespit edilen diğer bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhir
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîrân. Ziyâ* (TNK, 1330: 72).
(Başkalarına zulmedenler sonunda kendileri de zulme uğrarlar/ Ev yıkanın kendi evi de elbette yıkılır.)
- *II. Sultan Mahmut Hân Hazretleri böyle karışık bir zamanda Osmanlı tahtına culüs edip (çıkıp) evvela yeniçeri asilerinin vücutlarını ortadan kaldırmaya ve sonra birer ikişer derebeylerini mahvederek mülkü, milleti bunların elinden kurtarmaya muvaffak oldu* (TNK, 1330: 140).
- *Halkı rencîde eden âlemde
Kendi rencîde olur son demde. Yahyâ Bey* (TNK, 1330: 111).
(İnsanları incitenler son nefeste aynı şekilde rencide edilirler.)

Yardımseverlik Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı yardımseverlik değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, kitaptaki 7 ifade bu değer ile ilişkilendirilmiştir (f=7; %3,4). Osmanlı’da yardımlaşma dediğimizde akla gelen ilk yapı vakıflardır. Osmanlı toprakları bir vakıf deryası olup hastanelerden, eğitim kurumlarına, yolcuların ağırlanmasından kuşların doyurulmasına kadar hemen hemen her alanda hizmet amacıyla kurulmuş vakıflar toplumsal düzenin önemli bir parçası olmuştur (Bostan, 2017: 120). İslam medeniyeti ile bütünleşmiş Türk kültüründe yardımlaşma ve dayanışmanın diğer güzel örneği de sadaka taşlarıdır. Bu taşlar sağ elin verdiğiinden sol elin haberdar olmaması gerektiği inceliğiyle muhtaç olanı incitmeden yardım etmek düşüncesi ile oluşturulmuştur.

Kitapta yer alan “*Kedilerde Fikr-i Tabâbet*” (TNK, 1330: 135) adlı metin doğrudan yardımlaşma değeri ile ilişkilendirilmiş olup hayvanlar arasındaki yardımlaşma çocuklara örnek gösterilmiştir. Eserde yardımseverlik değerine ilişkin tespit edilen diğer bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Nev-i inşân haşre dek ta'zîm ederler adına
Kim fedâ-yı nefs ederse cinsinin imdâdına Ziya Paşa (TNK, 1330: 111).
(İnsan türü, kıyamete dek saygı gösterir adına, / Kim kendini feda ederse, türünün yardımına.)*
- *Çalış gam-gînleri şâd etmeye şâd olmak istersen,
Sevindir kalb-i nâsi gamdan âzâd olmak istersen Es'ad Muhlis Paşa (TNK, 1330: 112).
(Çalış gamlıları mutlu etmeye, mutlu olmak istersen, / Sevindir insanları, gamdan kurtulmak istersen.)*
- *Elinden geldiği hayrı dirîğ etme gedâlardan Fuzulî (TNK, 1330: 154).
(Elinden gelen iyiliği esirgeme yoksullardan)*
- *Âdem olanın hayr olur âdemlere kasdı
İnsânlığa inşânda budur işte delâlet. Ziya Paşa (TNK, 1330: 38).
(İnsan olanın iyilik olur insanlara amacı, /İnsanlığa insanda budur işte işaret.)*

Dayanışma Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı dayanışma değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadelere kitabın farklı bölümlerinde yer verildiği görülmüştür (f=6; %2,9). Dayanışma, birlik olmak demektir. Yokluğu var, zorluğu kolay kılmanın anahtarıdır. Türk milleti nice savaşlar görmüş, nice afetler yaşamıştır ama her seferinde birlik olmayı, birlikte mücadele etmeyi, yaralarını birlikte sarmayı başarmıştır.

Kitaptaki “*İttihad (birlik) Kuvvettir*” (TNK, 1330: 46) adlı metinde birlikte hareket etme, dayanışma ile ilgili örnek bir olay işlenmiştir. “*İşte, bu hikâyede tasvir edilen yolcular insan; yolculuk hayat; kaya ise hayatta her an tesadüf edilen manilerden, meşgalelerden ibarettir. Eğer bunlar ittifak ve ittihat etmemiş olsalardı o geceyi dağ başında geçirmeye mecbur olacak, belki yırtıcı hayvanların nafakası olup kalacaklardı.*”

Ders kitabında dayanışma değerine ilişkin tespit edilen diğer ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Bir vücutta bulunan âzânın her biri kendisi için değil, diğer âzâ ile beraber hep vücut için çalışır. Bunun gibi, bir millette de bir kimse yalnız kendisi için değil, diğer vatandaşlarıyla beraber bütün millet için, vatan için çalışır (TNK, 1330: 13).*
- *Yuvalarını inşa etmek için erkek ile dişide görülen bu ittihat (birlik) yavrularının doğumundan sonra da devam ederek bunları büyütme için dahi birlikte çalışırlar. Yavrular biraz büyüdüklerinde anaları bunları düşmemek için bir kıl ile bağlayıp erkeğiyle beraber yiyecek aramaya çıkar. İşte böylece her ikisine ait vazifeyi beyinlerinde taksim ve binaenaleyh birbirinin hizmetini tahfif ederler (hafifletirler) (TNK, 1330: 74-75).*
- *Mütefâvit olur elbette ukûl
Meşveretle bilinir her ma'kûl. Sünbülzâde Vehbî (TNK, 1330: 113).*

(Elbette çeşit çeşit düşünce vardır. / Bu düşünceler içerisinde makul olanı meşveret ile bulunur.)

- Ecza-yı cihan cümle birbirine muhtaç. Basri (TNK, 1330: 151).
(Dünyada herkes birbirine muhtaç).

Dostluk Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı dostluk değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın farklı bölümlerinde yer verildiği görülmüştür (f=6; %2,9). Dostluk iki kişinin birbirine koşulsuz güven ve desteği ile ortaya çıkan bir bağdır. Dostlar birbirlerinin problemlerine karşı duyarlıdır ve her zaman fedakârlık yapmaya, yardım etmeye hazırdır. Mevlâna nasihatinde şöyle diyor: “Ey oğul! Eğer daima cennette olmak istersen, herkesle dost ol”. Dostluk, arkadaşlık her insan için bir ihtiyaçtır ve bireylere dostluk değerinin kazandırılması mutlu bir toplum oluşturabilmenin adımlarındandır. İncelenen ders kitabında dostluk değerine ilişkin tespit edilen bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Muhibb-i sâdik odur muktezâ-yı hâl üzre
Ya sarf-ı mâl ede ahbâbına ya bezl-i vücûd. Belîğ* (TNK, 1330: 39).
(Gerçek dost odur ki, gerektiğinde, /Malını da harcar dostlarına, canını da.)
- *Türklerin arasında bir de “Ahiret kardeşliği” vardı; hem de bu tür kardeşlik öz kardeşlikten daha kuvvetli, daha hükümlü idi. İki kişi, birbiriyle kardeş gibi de değil, adeta yekvücut gibi yaşamaya, malen, bedenlen birbirine muavenet (yardım), hatta biri diğerinin yoluna canını feda etmeye ahdederdiler...* (TNK, 1330: 11-12).
- *Aldanıp düşmana yâr olma sakın ey Nâci
Yâr ol sen dahi âlemde sana yâr olanın. Nâci* (TNK, 1330: 112).
(Aldanıp düşmana dost olma sakın ey Nâci, / Dostu ol sen de dünyada sana dost olanın)
- *Hesap etmişler: Bir karatavuk 3200 tane buğday, 1150 salkım kurtarmış. Kırlangıçlar, ispinozlar, bülbüller çiftçilerin en büyük dostlarıdır* (TNK, 1330: 126).

Aile Birliğine Önem Verme

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı incelendiğinde, aile birliğine önem verme değerine ilişkin ifadeler kitabın yalnızca 3 yerinde rastlanmıştır (f=3; %1,4). Göçebe yaşamdan imparatorluğa kadar Türk topluluk ve devletlerinde aile her zaman değerlidir, neslin devamı için aile kurmak önemli görülmüştür. Tarih incelemeleri ortaya koymuştur ki, Türk milletini bütünlük içinde tutan iki güç merkezi mevcut olmuştur: Biri ordu düzeni, diğeri aile yapısı. Bunlardan biri bozulduğu takdirde Türk topluluğu dağılmakta veya yok olmaktadır (Aksoy, 2011: 11). Bu tecrübeler doğrultusunda aile birliğinin devamı için okul kitaplarında bu değere de yer verilmiştir. İncelenen ders kitabında aile birliğine önem verme değerine ilişkin tespit edilen bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *Bu taycağızı annesi o kadar severmiş ki bir dakika bile yanından ayrıldığını istemezmiş* (TNK, 1330: 50).
- *Erkek ve dişi, yavrularını büyütme hususunda asla ihmal etmeyerek her ne lazım ise çarçabuk tedarik ederler. Yuvalarını inşa etmek için erkek ile dişide görülen bu ittihat (birlik) yavrularının doğumundan sonra da devam ederek bunları büyütme için dahi birlikte çalışırlar. Yavrular biraz büyüdüklerinde anaları bunları düşmemek için bir kıl ile bağlayıp erkeğiyle beraber yiyecek aramaya çıkar. İşte böylece her ikisine ait vazifeyi beyinlerinde taksim ve binaenaleyh birbirinin hizmetini tahfif ederler (hafifletirler)* (TNK, 1330: 74-75).
- *Kıymet ü kadr-i hayât-ı pederi bilmeyene
Bildirir sonra zamâne ne imiş kıymet-i eb. Esat Paşa* (TNK, 1330: 37).
(Yaşarken babasının değerini bilmeyene, /Bildirir sonra zaman, neymiş değeri babanın.)

Sabır Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı incelendiğinde, sabır değerine ilişkin ifadeler kitabın yalnızca 3 yerinde rastlanmıştır (f=3; %1,4). Sabır, korku ve öfkeye kapılmadan sakince beklemeyi içerir. Haksızlığa uğradığımızda, bir afet ile karşı karşıya kaldığımızda, yoksulluk veya acı hissettiğimizde telaşa kapılmadan sakinlik gösterebilmek sabırdır (Öztürk Demirbaş, 2019: 228).

Payot’a (1327) göre “*Hiddetine galebe çalabilen bir adam sabırlıdır. Karşılaşmış olduğu elemeleri sükûn ile karşılayan, bu elemelerin üzüntüsüne tahammül eden bir adam sabırlıdır. Yorucu bir vazifenin üzüntüsüne tahammül eden, aile ve akrabasının üzücü hallerine öfkelenmeyen, diğerlerinin öfkelerine sükûn ile karşılık veren bir çocuk sabırlıdır. Bir şeyi anlamadan, dinlemeden, düşünmeden iddia, kabul ve ifa etmeyen bir şahıs da sabırlıdır*” (Akt.: Kaya, 2012: 164). Şeyh Edebali’nin, Osman Bey’e “*Ey oğul, sabretmesini bil, vaktinden önce çiçek açmaz*” nasihatini doğrultusunda hareket eden Osmanlı padişahları sabır ve azim ile küçük bir beyliği imparatorluk haline getirmiştir. İncelenen ders kitabında sabır değerine ilişkin tespit edilen ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *İnsanın derece-i terbiyesi hiddet ve gazap halinde belli olur (TNK, 1330: 36). (İnsanın eğitim seviyesi öfke ve kızgınlık halinde ortaya çıkar.)*
- *Dostu zâr ü hazîn düşmanı şâdân eyler Sabır kıl eyleme bir kimseye izhâr elemin. Vehbî ” (TNK, 1330: 112). (Dostu ağılatır, üzer, düşmanı sevindirir, / Sabret, hiç kimseye belli etme acını.)*
- *Bir gün bulur elbet arayan derdine derman. İzzet ” (TNK, 1330: 154).*

Sorumluluk Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı sorumluluk değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın sadece iki yerinde rastlanmıştır (f=2; %0,9). Sorumluluk duygusu, ödev olarak üzerine alınan ya da verilen bir işi her şartta sonuna kadar yapma, kararlarının ve uygulamalarının sonuçlarını kabullenme ile ilgili bir duygudur. Sorumluluğunu bilen çocuklar kuralları takip eder ve uyar, düşünüp muhakeme etmeden harekete geçmezler, kendilerine ve başkalarına karşı kibar ve saygılıdır, sorumluluklarını yerine getirmek neticesinde amaçlarına yavaş yavaş emin adımlarla ulaşırlar (Özen, 2015: 28-32). Osmanlı Devleti’nin sıkıntılı zamanları diyebileceğimiz II. Meşrutiyet Dönemi’nde devletin bekâsı için en çok ihtiyaç duyulan unsurlar arasında sorumluluk sahibi vatandaşlar olduğu düşünüldüğünde ders kitaplarında sorumluluk değerinin daha fazla yer alması gerektiği söylenebilir. İncelenen ders kitabında sorumluluk değerine ilişkin tespit edilen iki ifade aşağıda sunulmuştur:

- *Mesut olmanın çaresi vazifeyi sevmek ve eğlenceyi vazifede aramaktır (TNK, 1330: 36).*
- *Demek oluyor ki aklımızı başımıza alacak olursak biz de bu yolda geliştirebiliriz. Hatta başkalarını geçmeye bile muvaffak olacağız. Ancak aklımızı başımıza alalım dediğimiz zaman bugün yaşıyı başını almış olanlarımızı murâd etmiyoruz (kastetmiyoruz); onlar ne kadar akılları varsa başlarına alıp tutacakları mesleği tutmuşlar. Çocuklar! Murâdımız sizsiniz; siz eğer şimdiden aklınızı başınıza alacak olursanız yalnız kendi saadetinize değil, milletinizin dahî saadetine hizmet etmiş olursunuz (TNK, 1330: 65-66).*

Eşitlik Değeri

“Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı ders kitabı eşitlik değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın yalnızca iki yerinde rastlanmıştır (f=2; %0,9). Eşitlik, kanun önünde insanlar arasında ayırım yapılmaması, adaletten sapmadan denklik sağlamak adına bireylere haklarının tanınması ve bu hakların çiğnenmemesi durumu (Gültekin, 2019: 121) olarak ifade edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar ayakta kalmasını sağlayan temel prensiplerden biri de eşitliktir. Osmanlı Devletinde halk, Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmış olsa da millet sistemi içinde, Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimler hak ve özgürlüklerden aynı Müslümanlar gibi yararlanmışlardır (Konan, 2011: 263). Eşitlik, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlılık fikrinin halka benimsetilmeye çalışılması dolayısıyla slogan sözcüklerinden biri olmuştur. Bu dönemde eğitim sadece bir bilim, fen ve kalkınma sorunu olarak değil, aynı zamanda toplumu yeniden inşa etmek, kaynaşmış bir "Osmanlı milleti" oluşturmak için de bir araç olarak görülmeye başlanmıştır (Keklik, 2018: 3). II. Meşrutiyet Dönemi'nde "Osmanlı", reaya ve tebaa niteliğini yitirmiş ve vatandaş olmuştur (Üstel, 2004: 59). Bu dönemde imparatorluğu dağılma tehlikesinden bir eğitim ordusunun kurtarabileceği düşüncesi eğitim alanında yapılan uygulamalara ve ders kitaplarına da yansımıştır.

Kitapta, "*Hürriyet-Adalet-Müsâvat*" adlı metinde "*Müsâvat, beraberlik demektir. Kanun herkesi müsavi (eşit) yani beraber, birbirinden farksız tutar. Falan zenginmiş, filan fakirmiş yahut bu Müslümandır, bu Hristiyan'dır, şu Yahudi'dir diye kimseyi kimseden ayırt etmez.*" (TNK, 1330: 10) tanım ve açıklaması ile eşitlik değeri doğrudan verilmiştir.

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" ders kitabında eşitlik değeri ile ilişkilendirilen bir diğer ifade de "Osmanlı" kavramının tanımı olup aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

- *Milletimize (Osmanlı) denilir ki Osmanlı bayrağı altında toplanan kavimlerin başlıcaları: Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Laz, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Ulah'dır (Romanya'nın yerli halkı ve bu halkın soyundan olan kimse). Bu kavimlerin lisanları, dinleri, mezhepleri her ne olursa olsun hepsi Osmanlıdır* (TNK, 1330: 14).

Barış Değeri

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı ders kitabı barış değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın yalnızca iki yerinde rastlanmıştır (f=2; %0,9). Barış hem ulusal hem de evrensel bir değerdir. Lyon'a göre barış; herkesin çatışma, ön yargı, düşmanlık ya da haksızlık gibi engeller olmadan yaşayabilmesi ve başarılı olabilmesidir (Akt.: Aktaş ve Safran, 2013: 135). Bireylerin barış değerine sahip olması yaşadıkları sorunları ve çatışmaları barışçıl yollarla çözebilmeyi (Gürdoğan Bayır, 2018: 81), farklılıklara saygı duymayı, empati kurabilmeyi sağlar. İncelenen ders kitabında barış değerine ilişkin tespit edilen ifadeler aşağıda sunulmuştur:

- *...kimse ile özellikle kendinden büyüklerle inat, kavga etmemeli* (TNK, 1330: 92).
- *Hasma çok hile demişler ukalâ
Cümleden eslemi terk-i gavgâ. Atayi* (TNK, 1330: 37).
(Akıllı kimseler, düşmana dair çeşitli hileler anlatırlar / Hepsinden iyisi kavgayı terk etmektir.)

Özgürlük/Bağımsızlık Değeri

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı ders kitabı özgürlük/bağımsızlık değerine ilişkin ifadelerin tespiti için incelendiğinde, bu değer ile ilgili ifadeler kitabın yalnızca iki yerinde rastlanmıştır (f=2; %0,9). Özgürlük, insanların karar ve eylemlerinde önceliklerini belirleme, seçme ve uygulama hakkının kendisine ait olması, engellenmemesi durumu olarak ifade edilebilir. Hürriyet sözcüğü Kamus-ı Türki'de Şemsettin Sami tarafından "*Esir ve köle olmayıp kendine malik ve müstakil olma, azadlık.*" olarak tanımlanmıştır (Akt.: Yücel, 2017: 180).

"Tarz-ı Nevîn Kıraat" adlı ders kitabı özgürlük değerine ilişkin ifadelerin sınırlı olmasının sebebi, farklı milletlerin bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarının parçalanmasının önüne geçmek üzere Osmanlılık fikrinin kazandırılmaya çalışılması olduğu söylenebilir. Ders kitabında özgürlük/bağımsızlık değerine ilişkin tespit edilen iki ifade aşağıda sunulmuştur:

- *“Hürriyet” demek, herkes hakkına, iradesine sahip olmak; şer’en, kanunun müsaade ettiği her şeyi - başkalarının hakkına dokunmaksızın- dilediği gibi, serbest yapabilmektir. Hürriyetine sahip olan kimseye (hür) derler ki serbest, kimsenin hükmü altında değil demektir. Mesela, şu oturduğumuz hâne benim malumdur. Kimsenin hissesi yoktur. Yani onu istersem satarım, “Niçin satıyorsun?” diyemezler (TNK, 1330: 10).*
- *“Hikâye ederler ki: Bir deve ile bir eşek ittifak edip kervandan kaçarlar; bir sahraya varırlar; orada güzel otlar, akarsular bulup yerler, içerler... Bir aralık merkep deveye der ki: Arkadaş! Bugün nail olduğumuz hürriyet; zevk ve sefaya doğrusu hiç diyecek yok! Öyle değil mi?” (TNK, 1330: 86).*

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya konu olan “Tarz-ı Nevîn Kıraat” adlı kitap, R.1330 / M.1914 yılında basılmış olup iptidai, rüştiye ve idadî okullarında Kıraat derslerinde okutulmak üzere hazırlanmış 160 sayfadan, 50 farklı metinden oluşan bir ders kitabıdır. Ders kitapları temel öğretim materyali olup ulusal ve evrensel değerlerin bireylere öğretilmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde basılmış ve kullanılmış olan “Tarz-ı Nevîn Kıraat” kitabı, günümüzde uygulanan öğretim programlarında yer alan değerler açısından incelenmiştir. İncelemeye esas alınan değerler adalet, yardımseverlik, vatanseverlik, tasarruf, sorumluluk, sevgi, saygı, özgürlük, eşitlik, estetik, dürüstlük, duyarlılık, dayanışma, çalışkanlık, bilimsellik, barış, bağımsızlık, aile birliğine önem verme, dostluk, öz denetim, sabır değerleridir.

Kitapta en sık rastlanan değerler; çalışkanlık, bilimsellik, vatanseverlik, doğruluk, sevgi, hoşgörü, öz denetim, saygı ve estetik değerleridir. Bu değerlerin yanı sıra tasarruf, adalet, yardımseverlik, dayanışma, dostluk değerlerine de oldukça sık rastlanmıştır. Kitapta en az rastlanan değerler ise aile birliğine önem verme, sabır, sorumluluk, eşitlik, barış, özgürlük değerleri olmuştur. Ders kitabında değerler öğretici, öğüt verici metinler, hikâye ve öyküler aracılığıyla verilmeye çalışılmıştır. Bu bulgunun Gurbetoğlu (2007) ve Yazıbaşı (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile benzer nitelikte olduğu görülmüştür. Gurbetoğlu (2007) tarafından yapılan II. Meşrutiyet yıllarında çocuk dergilerinde yer verilen ahlâki değerlerin amaç, içerik ve yöntemler açısından incelendiği araştırmada dergilerde en sık ele alınan değerlerin çalışkanlık, cesaret, yardımseverlik, dürüstlük olduğu ortaya konmuştur. Yazıbaşı (2018) tarafından yapılan, II. Meşrutiyet Dönemi’ne ait ilkököl çağındaki çocuklara yönelik yazılmış olan ahlâk risalelerinin incelendiği çalışmada ise, vatan ve millet sevgisi, çalışkan olmak, tutumlu olmak, büyüklere saygılı olmak, sabırlı olmak, yardımsever olmak, cesur olmak, itaatkâr olmak, özverili olmak gibi değerlerin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Yinilmez Akagündüz (2017) II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarından “İbtidailere Malumat-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye” adlı ders kitabını incelediği çalışmada, kitapta “doğruluk, yalan söylememek, cesaret, fedakârlık, yardımlaşma, çalışkanlık-tembellik, nezaket kurallarına dikkat etmek, büyüklere saygı, küçüklere sevgi” gibi değerlerin yer aldığını belirlemiştir. Alabaş’ın (2019) II. Meşrutiyet Dönemi’nde ders kitabı olarak okutulan 1917 tarihli “Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye” kitabındaki ahlâki değerleri incelediği çalışmada “sağlıklı olma, ölçülü olma, tutumlu olma, çalışkanlık, öz saygı, doğruluk, özgüven, cesaretli olma, aile birliğine önem, yardımlaşma, vatanseverlik ve haklara saygı” değerlerinin varlığı tespit edilmiştir. Doğan (1993) tarafından yapılan, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemi’nde kullanılan ders kitaplarının incelendiği çalışmada, ders kitaplarında yetiştirilmesi hedeflenen insanın sevgi, doğruluk, dürüstlük, iyilik, yardımseverlik, kanaatkârlık, itaatkârlık, çalışkanlık, misafirperverlik, ana babaya saygı, sorumluluk, tasarruf gibi değerlere sahip bireyler olarak yetiştirilmek istendiği belirlenmiştir. Doğan (1993) bu bulgusunu şöyle özetlemektedir: *“Bu dönemin insanı da tıpkı eskiler gibi hayatı seviyor, doğruluğa önem veriyor, yalan söylemiyor, itaatkâr, isyankârlığı reddediyor, iyiliği, mertliği, şükürü, kanaatkârlığı, idealleştiriyor, tembellik istenmiyor, tutumluluk öğütleniyor...”* Tarz-ı Nevîn Kıraat kitabında yer alan metinlerde de benzer değerlerin yer aldığı ve bu tip insan yetiştirilmek istendiği görülmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitimine dair araştırmaları

bulunan Üstel (2004: 32), dönemin ders kitapları içeriği ile ilgili olarak özellikle kitaplarda yer alan okuma parçalarıyla vatandaş kimlik ve erdemlerini geliştirmek, yarının neslini “hürriyet, müsâvat, adalet, uhuvvet” ilkeleri doğrultusunda yetiştirmek üzere mesajların iletildiğine dikkat çekmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde Osmanlı toplumunun içine düştüğü buhranın temelinde ahlâki değerlerin aşınması veya yok olması sorununun bulunduğu devrin aydının genel kanısıdır. O nedenle değerlerin temelini oluşturduğu düşünülen ahlâki değerlerden başlayarak, eksikliği duyulan tüm değerlerin yeni kuşaklara aktarılması çok önemli bir eğitimsel hedef olmuştur (Gurbetoğlu, 2007: 83-97). Osmanlı döneminde üzerinde durulan ahlâki değerler doğruluk, hilim, tevazu, iffet, hayâ, sabır, kanaat, tevekkül, çalışkanlık, emanete riâyet, yardımlaşma, nezaket gibi değerlerdir (Kaya, 2012: 321). Araştırma sonuçlarına göre Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabında tespit edilen değerler de Kaya (2012) tarafından o dönemde eksikliği duyulan ahlâki değerler olarak nitelendirilen değerler ile örtüşmektedir.

Kitapta değerlerin metinler aracılığıyla değer aktarımı yaklaşımı doğrultusunda verilmeye çalışıldığı görülmüştür. Metinler öğrencinin günlük yaşamı ile ilişkilendirebilecek şekilde verilmiştir. Metinlerdeki anlatım öğrenci seviyesine uygun basit, sade ve anlaşılır niteliktedir. Alabaşın (2018) yaptığı çalışmada, 1924 yılında basılmış ve Cumhuriyet’in ilk ders kitaplarından birisi olan Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye adlı ders kitabı incelenmiş, kitapta resimler, hikâyeler, fabllar, şiirler ve bilgilendirici okuma parçaları aracılığı ile vatandaşlık ve ahlâki değerleri kazandırmanın amaçlandığı belirlenmiştir. Yinilmez Akagündüz (2017) tarafından yapılan çalışmada da “İbtidailere Malumat-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye adlı ders kitabında, öğrencilere iyi ya da ahlâklı bir yurttaş olmaları için yapmaları ve yapmamaları gerekenlerin soru cevap şeklinde ve yazıldığı dönemin toplumsal kabul ve gerçekler doğrultusunda çeşitli hikâyeler aracılığıyla örneklendirilerek yani değer aktarımı yaklaşımları ile verilmeye çalışıldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar da araştırmanın bulguları ile örtüşür niteliktedir.

Yapılan araştırmanın sonuçları özetlenecek olursa; Tarz-ı Nevîn Kıraat ders kitabında bulunan metinlerde tespit edilen değerler ile Sosyal bilgiler başta olmak üzere günümüzde uygulanan öğretim programlarında yer alan bazı değerlerin örtüştüğü söylenebilir. Araştırmada çalışkanlık, bilimsellik, vatanseverlik değerlerinin diğer değerlere oranla daha sık yer aldığı ancak sorumluluk, eşitlik, barış, özgürlük değerlerine ilişkin ifadelerin daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir toplumu ayakta tutan milli ve manevi değerlerin nesilden nesile aktarılacak kazandırılması önem arz etmektedir. Değerler toplumların bekâsı için vatandaşların sahip olması gereken genel kabullerdir. Bugün yaşanan şiddet olaylarının, çevre problemlerinin, hak ihlallerinin artması bütün ülkelerde değer eğitime verilen önemin artmasına neden olmuştur. Değerlerin bireyler tarafından içselleştirilebilmesi için doğru hazırlanmış materyallere ve doğru seçilmiş yöntem ve tekniklerin uygulanmasına ihtiyaç vardır.

Geçmişte eğitim alanında yapılan çalışmaların, ortaya konan eserlerin incelenmesi bugün gerçekleştirilecek faaliyetlere rehberlik edecektir. Bu kapsamda tarih boyunca Türklerin sahip olduğu değerler ve değer eğitimi yaklaşım ve yöntemleri araştırılmalı, kullandıkları öğretim materyalleri geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelenerek değerler eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak ders kitapları hazırlanmalıdır. Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi’nde kullanılmış bir ders kitabı incelenmiştir. Türk eğitim tarihinde, dönemin şartları ne olursa olsun, yaşanan sıkıntı ve zorluklara rağmen değerlerin küçük yaşlardan itibaren kazandırılmasına önem verildiği ve değerlerin ders kitabında değer aktarımı yaklaşımı doğrultusunda yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırma Tarz-ı Nevîn Kıraat kitabının incelenmesiyle sınırlıdır. Kıraat derslerinde kullanılan risale, ahlâk kitapları ve kıraat kitapları gibi birden fazla öğretim materyalinin değerler açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmesi yoluyla daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir. Osmanlı Devleti’nin farklı dönemlerinde kullanılan ders kitaplarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi yoluyla

değerler eğitiminin Türk toplumunda değişim ve sürekliliğini ortaya koyan çalışmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, İ. (2011). Türklerde aile ve çocuk eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16), 11-19.
- Aktaş, Ö. ve Safran, M. (2013). Evrensel bir değer olarak barış ve barış eğitiminin tarihçesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 172 (172), 131-150.
- Akün, Ö.F. (1995). Fâik Reşad (1851-1914). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s.103-109). <https://islamansiklopedisi.org.tr/faik-resad> adresinden 28.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Akyol, Y. (2017). II. meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin değerler eğitiminde edebî ürünlerin ve müziğin kullanımına ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(3), 376-393.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk eğitim tarihi* (25. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, yeni musâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (36), 55-87.
- Alabaş, R. (2019). Moral values in school textbooks during the second constitution and early republican periods: the case of the lectures on morality. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(3), 73-86.
- Arıcı, A. (2016). Estetik değer oluşturmada masalların rolü: Türk masalları örneği. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 1017-1035.
- Arslanoğlu, İ. (2005). Türk değerleri üzerine bir değerlendirme. *Felsefe Dünyası*, 1(41), 64-77.
- Aslan, T. (2010). Osmanlı Devleti'nin siyasî ve idarî tarihinde adalet ve müsavat meselesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 1-20.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Bostan, M. (2017). Osmanlıda vakıfların yeri ve önemi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 119-128.
- Bozkurt, E. (2019). Karakter eğitimi ve değerler eğitimi ile ilgili temel kavramlar. B. Özer (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 2-23). Ankara: Pegem Akademi.
- Chatanya M. (2017). Value based education and methods, strategies, approaches to impart it in education. *International Journal Of Research Culture Society*, 1(5), 6-10.
- Cömert, G. (2014). *İptidailerde kullanılan coğrafya kitaplarının incelenmesine bir örnek: Küçüklere coğrafya hikayeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çam, İ. D., Yılar, M. B. ve Ünal, O. (2020). Son dönem Osmanlı ve güncel ders kitaplarında tasarruf değeri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(3) 100. Yıl Eğitim Sempozyumu Özel Sayı, 350-374.
- Demirkol, M. (2015). Barışın inşasında sevgi ve adaletin gücü. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3 (4), 416-424.
- Demirutku, K. (2019). Beşeri değerler: Kuramlar, görgül çalışmalar ve değer eğitimi önerileri. F. Ersoy ve P. Ünüvar (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 51-84). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dilmaç, B. (2012). *İnsanca değerler eğitimi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, N. (1993). İlk ve orta dereceli okul ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918). Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Duman, D. ve Tuna, E. (2012) II. Meşrutiyet Dönemi ilk vatandaşlık kitaplarından biri olan "Rehber-i İttihad"ın içerik analizi. *Turkish Studies*, 7(4), 1631-1648.

- Ergen, G. (2017). Eleştirel-bilinçli sevgi eğitimi-eğitimi değerler ekseninde yeniden düşünmek. S. Z. Genç (Ed.), *Değişen değerler ve yeni eğitim paradigması*, (s. 171-194), Ankara: Pegem Akademi.
- Erkılıç, T. A. (2019). Değişim ve değerler eğitiminin gerekçeleri. F. Ersoy ve P. Ünüvar (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 1-30). Ankara: Anı Yayıncılık
- Faik Reşad (1330/1914). *Tarz-ı nevîn kıraat*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.
- Gulati, S. ve Pant, D. (2006). Education for values in schools - a framework, DEPFE (Department Of Educational Psychology And Foundations Of Education), NCERT (National Council Of Educational Research And Training) New Delhi - 110016. <http://www.ncert.nic.in/departments/nie/depfe/Final.pdf> adresinden 21.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Gurbetoğlu, Ali. (2007). II. Meşrutiyet dönemi çocuk dergilerinde ahlak eğitimi ve ahlaki değerler (1908-1918). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 81-101.
- Gültekin, F. (2019). Karakter ve değer eğitiminde kültürlerarası farklılaşma ve birlikte yaşama kültürü. V. Aktepe ve M. Gündüz (Ed.), *Karakter ve değer eğitimi*, (s. 111-132). Ankara: Pegem Akademi.
- Gürdoğan Bayır, Ö. (2018). Barış ve çatışma çözme eğitiminde sosyal bilgiler. F. Ersoy ve H. Karaduman (Ed.), *Sosyal bilgilerde güncel okumalar*, (s. 81-106). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi (24. Basım)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, U. (2012). *1839-1923 tarihleri arasında Osmanlı'da ahlâk eğitimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kayadibi, F. (2012). Sevgi faktörünün eğitim verimliliği üzerine etkisi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (5) , 33-50.
- Keklik, E. (2018) II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı eğitimi: Problemler, tartışmalar, teklifler. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Konan, B. (2019). İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından Osmanlı Devleti'ne bakış. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 253-288.
- Korkmazgöz, R. (2019). Değerler eğitiminin inanç sistemi açısından değerlendirilmesi. B. Özer (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 120-143). Ankara: Pegem Akademi
- Kurtdede Fidan, N. (2019) Değer eğitimi yaklaşımları. F. Ersoy ve P. Ünüvar (Ed.), *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 85-114). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/> adresinden 23.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Özen, Y. (2015). *Sorumluluk eğitimi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Öztürk Demirbaş, Ç. (2019). İnsani-kültürel kalkınma sürecinde değer eğitimi. V. Aktepe ve M. Gündüz (Ed.), *Karakter ve değer eğitimi*, (s. 212-243). Ankara: Pegem Akademi.
- Schwartz. S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19-45 <https://www.researchgate.net/publication/227762767> adresinden 23.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Schwartz, S. H. (1996). Values priorities and behavior: applying a theory of integrated values systems, C.Seligman etc. (Eds.) *Psychology of Value: Ontario Symposium*, 8, 1-24, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey: Inc.Publishers
- Tekke, M. (2019). Değerlerin tanımı ve sınıflandırılması: Milli-manevi değerler ve evrensel değerler. B. Özer (Ed.). *Karakter ve değerler eğitimi*, (s. 80-92). Ankara: Pegem Akademi.
- Tetik, İ. (2009). II. Abdulhamit Dönemi ahlâk kitapları (Risale-i Ahlâk, İlm-i Ahlâk ve Bergüzâr-ı Ahlâk) üzerine bir inceleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Tezcan, M. (2018). *Değerler eğitimi-sosyolojik yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Tunç Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi'nde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: Malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 52 (52), 311-342 .
- Ulusoy, K. (2019). *Karakter değerler ve ahlak eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaş'ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıbaşı, M. (2018). Son dönem Osmanlı ahlak risalelerinde öne çıkan değerler (1908-1918). *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 347-363.
- Yinilmez Akagündüz, S. (2017). II. Meşrutiyet Dönemi ahlak eğitimine örnek bir ders kitabı: İptidailerde malumat-ı ahlakiyye ve medeniyye. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(7) 240-257.
- Yılar, M.B. ve Çam, İ. (2021). Who are we? And who are they? The construction of Turkish national identity in textbooks within the context of the Turkish War of Independence. *Middle Eastern Studies*. 1-24. DOI: 10.1080/00263206.2021.1885027
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, D. M. (2017). Son dönem Osmanlı düşüncesinde hürriyet kavramının çözümlemesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 179-188.

Examining the coursebook "Tarzı Nevin Kıraat" in terms of values

Extended Abstract:

Values are the thoughts and beliefs that help individuals act in harmony in social life and guide them in decision-making processes. When the definitions regarding the concept of value are reviewed, it is generally associated with such expressions "guide, compass, thought system, belief, morals, preference, desire." It is seen that it is expressed with concepts. According to Chaitanya (2017: 6), values are principles and beliefs that generally guide behaviors and actions in our daily lives and direct us to decide what we want.

Every society has a unique system of values that inherent with its history, culture, and beliefs. The functioning of this system plays an essential role in the survival of society. According to Akyol (2017: 377), the progress of a society depends on developing national and cultural values in citizens, and many problems arise from the loss of importance in values. For example, it is observed that patriotism is a necessity in societies that have to fight against terrorism, honesty in societies suffering from bribery and corruption, family unity in societies in which the family institution is seriously damaged, and diligence and responsibility in societies resisting poverty.

National and universal values desired to be developed in children can be different by time and society. Although values education is a new concept and practice in Turkish education and culture, it is well-known that developing a good character and naming is important for Turkish people and carried out considering the favored values in society such as courage and honesty. Besides, those values are taught to children through tales and stories (e.g., Dede Korkut). The values reflecting the synthesis of Turkish culture and Islamic civilization during the Ottoman Period were based on morals. Today, fundamental values in the renewed curriculum of 2018 are determined as "Justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism, benevolence."

There is an ontological link between education and values. Education is not possible without values, and without education, it is not possible to develop awareness and concern about values (Ergen, 2017: 176). The internalization of values by individuals depends on the effectiveness of values education. Thus, the teaching approaches, methods, and materials should be carefully selected, prepared, and applied efficiently. Textbooks are the primary sources and teaching materials in transferring

knowledge, skills, and values. The texts, poems, stories, and tales in the textbooks reflect values, and teachers benefit them in line with various teaching methods.

Textbooks that reflect the official ideology of the state are like a light from the past to the future (Cömert, 2014: 64). According to Karasar (2012, p.183), documents ensure the accumulation and continuity in knowledge, reflecting the past. Textbooks are historical documents and evidence of the period in which they are published. Books are written sources that transfer the information about the current facts and events to new generations. The desired behaviors, knowledge, skills, and values for students can be revealed by examining the textbook's content.

The current study aimed to translate and analyze the textbook of "Tarz-ı Nevîn Kıraat" by core and other values in the Social Studies Curriculum. The textbook was prepared by Fâik Reşad in R.1330 / M.1914 and used in primary, elementary, and high schools during the II. Constitutional Monarchy period. It was translated from Ottoman Turkish to contemporary Turkish for the study. The addressed values were justice, benevolence, patriotism, austerity, responsibility, love, respect, freedom, equality, aesthetics, honesty, sensitivity, solidarity, diligence, scientific approach, peace, independence, family unity, friendship, self-control, and patience.

It is qualitative research in which a document analysis method (documentary screening) was applied to collect data. The obtained data were analyzed with content analysis techniques.

Textbooks are the primary teaching materials and have an important place in transferring national and universal values to individuals and future generations. The Kıraat textbook, which was published and used during the II. Constitutional Monarchy was examined in terms of the values in the current curriculum. To the study findings, the most common values in the textbook of "Tarz-ı Nevîn Kıraat" were diligence, scientific approach, patriotism, honesty, love, tolerance, self-control, respect, and aesthetics. Austerity, justice, benevolence, solidarity, and friendship values were also frequently addressed in the book. The least common values in the textbook were family unity, patience, responsibility, equality, peace, and freedom. The values in the book were presented using informational, advisory texts, stories, and tales.

It can be suggested that the values in the "Tarz-ı Nevîn Kıraat" and some values in the current education programs, especially in the Social Studies curriculum, overlap. The results showed that the values of diligence, scientific approach, patriotism, and honesty were dealt with in the textbook, but the expressions regarding responsibility, equality, peace, and freedom were not discussed adequately. This finding was similar to the results of the studies by Gurbetoğlu (2007) and Yazıcıbaşı (2018). In the study by Gurbetoğlu (2007), which examined the moral values in children's magazines during the II. Constitutional Monarchy by purpose, content, and methods revealed that the most frequently discussed values were diligence, courage, solidarity, and honesty. In his study, Yazıcıbaşı (2018) investigated the moral treatises written for primary-school-age children in the II. Constitutional period, and found that values such as patriotism, diligence, frugality, respect for elders, patience, solidarity, bravery, obedience, self-sacrifice were commonly mentioned in those treatises.

According to the Ottoman intellectuals, the main reason for the depression of the Ottoman society in the II. Constitutional Monarchy was the deterioration of moral values. Therefore, it became the primary educational goal to transfer the missing values to new generations, starting with the morals that were considered based on values (Gurbetoğlu, 2007, p.83-97). The moral values emphasized in the Ottoman Period were honesty, dignity, chastity, modesty, patience, frugality, trust, diligence, trustworthiness, solidarity, and courtesy (Kaya, 2012, p. 321). According to the results, the values determined in the Kıraat textbook, and the values described by Kaya (2012) were similar.

The intergenerational transfer of national and moral values is essential for the maintenance of social peace. The internalization of values can be ensured through correct methods, techniques, and materials. Textbooks are primary sources and necessary teaching materials. Books are written sources and transfer tools that reflect the facts and events of the period they are published. Simultaneously, they are the historical evidence of the time they are published. A review of the educational studies and pieces in the past can guide the activities today. It is suggested that the results of the current study will contribute to the education of values.

Key Words: *Value, Textbook, Tarz-ı Nevîn Kıraat, Values education*